

Max Shachtman

Stalin om socialismen

Dechiffrering av Stalins budskap till den ryska stalinistiska partikongressen

(November 1952)

Ur *The New International*, årg. XVIII, n° 6, november-december 1952

Denna artikel är en kritisk granskning av Stalins (sista) skrift [Socialismens ekonomiska problem i SSRU](#) (från 1952), som brukade höjas till skyarna av stalinister, men som (anti-stalinistiska) marxister inte brukar vara särskilt imponerade av. För exempel på andra texter som kommenterat Stalins skrift, se lästipsen efter artikeln nedan.

Vid läsning kan det vara bra att känna till att Shachtman tillhörde en politisk strömning som betraktade Sovjetunionen som ett nytt slags klassamhälle, där Stalin sågs som en representant för en ny härskande byråkratklass.* Detta framskymtar i en del resonemang, särskilt på slutet. Shachtmans syn på Sovjet har bl a inspirerat den största brittiska vänsterorganisationen Socialist Workers Party (SWP).**

Nedan har inte gjorts detaljerade källhänvisningar till mer kända arbeten av Marx, Engels, Plechanov, Lenin och Trotskij, vilka bl a finns i svensk översättning på svenska avdelningen av [Marxists Internet Archive](#). Däremot har tillfogats länkar till mindre kända texter (bl a brev).

– Red

Marx var inte särskilt lyckosam med *Kapitalet*. Det stod slutligen helt klart att Marx där han riktat den analytiska dödsstöten mot kapitalismen och försett proletariatet med de teoretiska medlen för att helt och hållet förjanta kapitalismen. Men när det först utgavs i Tyskland för 85 år sedan fick detta mästerverk, som förkunnade upptäckten av kapitalismens rörelselagar, bara ett begränsat mottagande. Inom arbetarrörelsen gavs den bara en blygsam recension av Schweitzer i dennes tidning och lite senare i ett par osignerade artiklar av Engels i Liebkecht d.ä:s tidning. Dess epokgörande betydelse kunde då ingen ha gissat sig till av dessa beskedliga kommentarer.

Med Stalin förhåller det sig annorlunda. Ingen behöver tvivla på att inte hans bidrag är betydande. Detta blir myndigt angivet, understruket, upprepat och betonat när bidraget trycks, dvs när uppenbarelsen är fastställd. Det får en omedelbar garanti inte bara genom den enorma spridning som åstadkoms av att det obligatoriskt publiceras i varje tidning i författarens världsomfattande imperium, utan också av de obligatoriska 15 miljoner kopior som den första utgåvan på ryska står för ensam. Miljoner röster och pennor mobiliseras för att sprida det nya evangeliet till ytterligare ett antal miljoner, som inte slipper undan att lyssna och läsa. Allt som sagts och skrivits i ämnet fram till detta historiska ögonblick förbannas och förintas som den mest absoluta idioti, när det inte misstänkliggörs för att vara ett gift som medvetet spridits

* Se [Sovjetunionens klasskaraktär: Byråkratisk kollektivism – Burnham och Shachtman](#)

** Till skillnad från Shachtman betecknar dock det brittiska SWP Sovjet som statskapitalistiskt. Dess mest kände teoretiker var Tony Cliff och hans viktigaste arbete [Russia: a Marxist Analysis](#), (1964) – Red

till allmänheten på uppdrag av sabotörer. Resolutioner stencileras ut för att antas vid möten på fabriker, där författaren tackas för att till sist ha förvandlat natt till dag genom den osedvanliga solkraft som han ensam förfogar över och där han får försäkringar om att kritik av dessa klargöranden kommer att smulas sönder på fläcken och som utlovar fördubblade ansträngningar på fabriken för att överskrida produktionskvoten även om det skulle innebära mer obetalt övertidsarbete. Vid alla efterföljande stormöten, plenarsammanträden, konferenser och kongresser avbryts alla hänvisningar till Stalin och hans senaste gudomliga uppenbarelse av applåder, vilka protokollet visar sällan blir annat än utdragna, ofta blir stormande och alltid slutar i orgiastiska ovationer för *Vozjden*, som skulle göra en oxes kinder röda. Det banala, absurda, okunnigheten och det irrelevanta i uppenbarelserna tycks bara öka åhörarnas vainsinne.

Men reaktionerna är inte patologiska utan politiska. Vem eljest har så listigt lyckats knåda profana ingredienser till smakliga teoretiska och politiska rättfärdiganden av tyranni i frihetens namn, och av svinerier i broderskapets namn? Stalin har bättrat på den gamle romerske kejsare som utsåg sin häst till medlem av senaten, och därmed startade en av våra äldsta parlamentariska traditioner. Stalins underlydande förstår och uppskattar honom på ett sätt som inget oskäligt djur skulle kunna. Deras ovationer härrör från de djupaste källorna av deras tacksamhet till den som upphöjt dem till herravälde med alla åtföljande belöningar, inte bara i form av ”en lycklig tillvaro” utan också i form av de evangelier som gör det möjligt att vältra sig i detta.

Ett utomordentligt exempel på detta är Stalins *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*¹ som gavs ut strax före det sovjetiska kommunistpartiets nittonde kongress, som hölls i oktober i fjol trots att den artonde kongressen ägt rum bara 13 år tidigare. Till det yttre har skriften formen av en rad kommentarer, inför deltagarna i en diskussion som ägde rum i november 1951, om förslaget till en lärobok i politisk ekonomi. Detta åtföljs av svar till fyra ekonomer som plockades upp ur anonymiteten för att tjäna som mål för Stalins vederläggningar för att därefter lika abrupt bli återförvisade till anonymiteten. I praktiken existerar de inte längre, det var inte tänkbart att de skulle kunna överleva det översittaraktiga föraktet, de råa hånleenden och de hotfulla bannbullor Stalin använde för att tillintetgöra de åsikter de påstås hysa.

Det räckte med att Malenkov i sin rapport från centralkommittén till nittonde partikongressen förklarade att Stalins nya gudomliga uppenbarelse ”är utomordentligt betydelsefull för den marxist-leninistiska teori och för hela vår praktiska verksamhet” för att utlösa de välbekanta ”stormande, långvariga applåderna” från samtliga i lokalen. Men det rörde sig bara om ett av Malenkovs mer återhållsamma uttalanden. I fortsättningen blir han bara varmare i kläderna.

”En utomordentlig principiell betydelse har den av kamrat Stalin utarbetade motiveringen för de ekonomiska lagarnas objektiva karaktär.” Detta måste vara balsam för själen för dem som i likhet med Marx och Engels och deras borgerliga föregångare betonade den objektiva karaktären hos ekonomiska lagar; att få klartecken av Stalin var värt all väntan.

”Ett mycket stort bidrag till den marxistiska politiska ekonomin är kamrat Stalins upptäckt av den nutida kapitalismens ekonomiska grundlag och socialismens ekonomiska grundlag.” Den

¹ I [det engelskspråkiga originalet av] denna artikel används den officiella engelska översättning som publicerades i *Daily Worker*, 9 november 1952. Översättningen av de utdrag från Stalins verk som något tidigare publicerades i *New York Times* är tämligen oanvändbara. Översättaren var kort och gott okunnig och i sina försök att förvandla texten till värdad engelska lyckades han bara göra Stalins verkliga osammanhängande resonemang till något helt obegripligt. Översättningen i *Daily Worker* är överlägsen i alla avseenden: elegansen, klarheten och musiken i Stalins karaktäristiska stil återges troget, dvs det låter som när en säck med sand dras genom en gytjepöl. [Vi har här använt oss av den officiella svenska översättningen [Socialismens ekonomiska problem i SSRU](#), utgiven av det sovjetiska Förlaget för litteratur på främmande språk, 1952 – Red]

som missunnade Stalin beröm för en upptäckt av så svindlande betydelse vore verkligen en illasinnad motståndare. Här har vi folk som bekämpat kapitalismen och byggt socialismen under större delen av sina liv utan att fatta de grundläggande ekonomiska lagar som råder i båda fallen. I kapitalismens skymningstimma, den är nästan uträknad i Ryssland, och socialismens gryningsljus, då tillvaron är lustfylld och obevekligt på väg att övergå i fullfjädrad kommunism, får de så äntligen veta vad dessa grundlagar verkligen går ut på. I likhet med den gode medborgaren hos Molière som får veta att han talat prosa i hela sitt liv får de nu veta att all deras möda stått i den mest harmoniska och vetenskapliga samstämmighet med objektiva lagar! Inte förvånande att de då hyllar geniet mitt ibland dem som upptäcker eller uppfinner eller arbetar fram, och åtminstone dokumenterar, dessa utomordentliga lagar.

”Kamrat Stalin”, fortsätter Malenkov, ”upptäckte den objektiva ekonomiska lagen om att produktionsförhållandena måste stå i direkt relation till produktivkrafternas karaktär och bevisade den oerhörda kunskapsmässiga och omvandlande rollen hos denna lag.” Det finns två avsnitt i Karl Marx’ texter som citeras oftare än några andra, av såväl vän som fiende. Ett av dem, som skrevs för nära 100 år sedan i den berömda inledningen till *Till kritiken av den politiska ekonomin*, fastlägger den lag som Marx själv kallade den ”allmänna slutsats” han drog av sina studier av politisk ekonom och som förblev ”ledtråden” i alla hans fortsatta studier:

I sitt livs samhällliga produktion träder människorna i bestämda, nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter. Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhällliga medvetandet. Det materiella livets produktionssätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvudtaget. Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara utan tvärtom deras samhällliga vara som bestämmer deras medvetande. På ett visst stadium av sin utveckling råkar samhällets materiella produktivkrafter i motsättning till de rådande produktionsförhållanden, inom vilka dessa produktivkrafter hittills rört sig. Från att ha varit utvecklingsformer för produktivkrafterna förvandlas dessa förhållanden till fjättrar för desamma. Då inträder en period av social revolution. Med förändrandet av den ekonomiska grundvalen genomfår hela den oerhörda överbyggnaden en mer eller mindre snabb omvälvning.

Detta är den ”objektiva ekonomiska lag” som Stalin upptäckt. Stalin kan helt klart rikta en anklagelse mot Marx för plagiat, för som den wienske poeten en gång sade, ”det är exakt så jag skulle ha skrivit det”. Vad som än kan sägas om de lagar som existerar i stalinismens Ryssland finns tydligen ingen som förbjuder allmän okunnighet eller okunnig skamlöshet eller skamlöst stövelslickande eller stövelslickande plagiat.²

² I följande genomgång av Stalins nya arbete har författaren varit tvungen att begränsa sig till de teoretiska frågor som Stalin tar upp. Men teori är allt annat än vad Stalin har i tankarna och en omsorgsfull läsning av hans arbete kommer inte att kunna undgå att lägga märke till vad som verkligen intresserar Stalin, och i detta fall också alla vi andra, Jag hoppas därför att snart kunna återkomma till Stalins verk och då kunna behandla frågor som konflikterna inom den stalinistiska byråkratin om jordbrukspolitiken – inställningen till kollektivjordbruken och bönderna, om utrikespolitiken – inställningen till krig och fred i kampen mot USA-blocket. Dessa konflikter har ”slutligen” lösts av Stalins artikel, dvs lösts till nästa etapp av kampen inom byråkratin. Relationerna mellan dessa interna strider inom byråkratin och folkets kamp för att störta den stalinistiska regimen kommer att utgöra ämnet för en del av en kommande artikel – M.S

”Ekonomiska lagar under socialismen”

Vad Stalins nya arbete formellt står för och vad som är deras verkliga syften är två helt olika saker. Och det är inte lätt att vid en första anblick urskilja vad dess verkliga syften är. Det är, till att börja med, till en hel del hjälp att känna till Stalins metod i sådana frågor:

När Stalin ställs inför ett problem, framför allt om det företräds av en verklig eller potentiell motståndare, brukar han börja med att bagatellisera allvaret i det genom att förneka att det har den tyngd som betydande krafter försöker tillskriva det, genom att välja ut några obskyra eller försvarslösa personer att utsättas för en förkrossande attack där ideal som är ytterst främmande för marxism och socialism injiceras bakom de mest okunniga eller irrelevanta, men alltid ytterst fromma och motsägelsefulla, hänvisningar till marxistisk ortodoxi. Han avstår aldrig från långt ifrån irrelevanta hänvisningar till partiets oförstörbara enighet och statens integritet, vilka båda uteslutande företräds centralkommittén med kamrat Stalin oföränderligt i ledningen. Byråkratin, som har lärt sig att läsas stalinismens esoteriska språkbruk, är omedelbart på alerten, dvs håller hölstret redo. Offentliga diskussioner om frågan avslutas aldrig, bara för att de aldrig påbörjas. Det oskyldiga föremålet för attacken överhoppas massivt och vetenskapligt med kränkande angrepp, förlöjligas, isoleras och hotas, så att den stackare som får hålla i piskan ibland önskar att han vore död, en önskan som inte alltid avvisas. Först senare, ibland långt senare, blir det känt att Stalins attack var riktad mot ett brådskande problem och mot betydande personer eller krafter. Vid det laget har dessa personer tvingats ned på knä, redo för en kula i nacken eller ett ovisst uppskov. Problemet har då antingen lösts eller undertryckts med våld; det kan komma att dyka upp igen i annan form, men då har Stalin vunnit tid.

Så är fallet i föreliggande fall. Efter att ha presenterat sina främsta invändningar mot ”vissa” icke namngivna ”kamrater”, som ”bestriden den objektiva karaktären hos vetenskapens lagar, särskilt den politiska ekonomins lagar under socialismen”, fortsätter Stalin:

Man kan säga att allt det här sagda är riktigt och allmänt bekant, men att det inte innehåller något nytt och det följaktligen inte lönar sig att odsla tid på att upprepa allmänt kända sanningar.

Naturligtvis finns här faktiskt inget nytt, men det vore oriktigt att tro att det inte lönar sig att odsla tid på att upprepa vissa sanningar som vi redan känner till.

Alla i Ryssland som kan tänkas säga att Stalins uppenbarelser är ”allmänt kända” och ”inte innehåller något nytt”, eller som skulle kalla dem allt annat än ”epokgörande”, måste hålla till under jorden, eller åtnjuta förmånen av politiskt tillstånd att hålla tyst. Men, bortsett från detta, vad är det nu som är så betydelsefullt nytt att det får Stalin att så högtidligt och till alla kontinenter upprepa dessa ”sanningar”, som inte bara är korrekta och allmänt kända utan dessutom inte innehåller något nytt?

Saken är den att det till oss, den ledande kärnan, varje år kommer tusentals nya, unga kadrer, de har en brinnande önskan att hjälpa oss, de har en brinnande önskan att visa sin förmåga, men de har ännu inte tillräcklig marxistisk skolning, de är ännu okunniga om många för oss välkända sanningar och måste famla i mörker.

Detta bådär inte alltför gott för kvaliteten i undervisningen i det utbildningsväsende, som varje stalinistisk publikation, utan någon falsk blygsamhet, hävdar är bäst i världen. Vilka dessa högre plikter än må vara är förvisso den grundläggande förpliktelsen att lära de unga krafterna de ”allmänt kända” sanningarna. De som varje år ansluter sig till den ”ledande kärnan” är säkerligen de bästa produkterna och om de bästa är *så* okunniga hur ska det då inte se ut under dem? Det är en dyster bild. Men det som oroar Stalin är det praktiska resultatet. De tusentals brinnande från de nya och unga krafterna är följaktligen ...

... överväldigade av Sovjetmaktens kolossala resultat, de har fått svindel av sovjetsystemets utomordentliga framgångar och de börjar inbilla sig att Sovjetmakten ”förmår allt”, att ”allt är en barnlek” för den, att den kan upphäva vetenskapens lagar och bilda nya lagar [...] Jag tror att ett

oavlatligt upprepande av s k ”allmänt kända” sanningar, ett tålmodigt klargörande av dem är ett av de bästa medlen att marxistiskt fostra dessa kamrater.

Nu är vi på väg bort från grottan och ut i ljuset. Den ”brinnande ungdomen” är ett klart fall av substitution, inte i neurotisk utan i politisk mening, och vi ska snart se vem som verkligen är tänkt att bli föremål för ”ett oavlatligt upprepande och tålmodigt klargörande”. Den sjukdom som måste botas är emellertid inte känd: det är denna svindel som beror på det kolossala resultatet och de utomordentliga framgångarna och som får folk att inbilla sig att sovjetregeringen kan göra vad som helst – för dem.

Det är en illusion, verkar det som. Den skrävlare som förvirrar lättlurade med att oavlatligt skryta om att ”vi bolsjeviker” är av ett ”särskilt virke”, som kan erövra varje fort, dvs ”förmår allt”, nöjer sig nu inte med att sätta ett minustecken där det tidigare fanns ett plustecken, utan förlöjligar dessutom hänfullt var och en som någonsin trott att ett plustecken hade någon betydelse falls. All självkritik under den stalinistiska regimen följer den modellen.

Det var en illusion eftersom det som kan uträttas under regimen i Ryssland, precis som vilket samhällssystem som helst, begränsas (om inte rent av kontrolleras) av ”den politiska ekonomins lagar ... som återspeglar den ekonomiska utvecklingens processer, vilka försiggår oberoende av människors vilja”. De kamrater tar grundligt fel, säger Stalin, som ”anser att Sovjetstaten och dess ledare, med hänsyn till den särskilda roll som historien tilldelat Sovjetstaten, kan upphäva den politiska ekonomins existerande lagar, att de kan ’bilda’ nya lagar, ’skapa’ nya lagar”.

Stalin vill inte att någon ska missa hans poäng. Han talar inte bara om de ekonomiska lagar som gäller för politisk ekonomi under kapitalismen. Människan kan inte avskaffa naturlagar, vetenskapliga lagar eller skapa nya. Detsamma som gäller naturlagarna

... måste sägas om den ekonomiska utvecklingens lagar, om den politiska ekonomins lagar – *oberoende av om det är fråga om kapitalismens period eller om socialismens period.* Den ekonomiska utvecklingens lagar är här liksom i naturvetenskapen objektiva lagar, som återspeglar den ekonomiska utvecklingens processer, *vilka försiggår oberoende av människors vilja.* Människorna kan upptäcka dessa lagar, lära känna dem och med stöd av dem utnyttja dem i samhällets intresse, ge annan riktning åt vissa lagars förstörande verkningar, begränsa deras verkningssfär, ge spelrum åt andra lagar som håller på att bana sig väg, men de kan inte upphäva dem eller skapa nya ekonomiska lagar. (Min kurs., M.S.)

Olyckligtvis behöver vi lite mer av den sorten. Det måste tas dos för dos, för utan mer går det inte att fatta den fulla vidden och djupet och höjden.

Man säger att några ekonomiska lagar, däribland även värdelagen, som är verksamma hos oss under socialismen, är lagar som ”omvandlats” eller rent av ”fundamentalt omvandlats” på planhushållningens grundval. Det är också oriktigt. Man kan inte ”omvandla” lagar, för att nu inte säga ”fundamentalt omvandla” dem. Om man kan omvandla dem, så kan man också upphäva dem och ersätta dem med andra lagar. Tesen om lagarnas ”omvandling” är en kvarleva av den oriktiga formeln om lagarnas ”upphävande” och ”bildande”. Även om formeln om de ekonomiska lagarnas omvandling sedan länge är i bruk hos oss måste man i exakthetens intresse ta avstånd från den.

Om värdelagen inte går att omvandla, för att inte tala om radikalt omvandlas, eftersom detta innebär att den till och med kan avskaffas under kapitalismen, då kommer den att fortsätta att vara i kraft under socialismen. Förvisso, skriver Stalin, ”den existerar och verkar”. Men ”om lönearbetsystemet inte existerar och arbetskraften inte längre är någon vara, om utsugnings-systemet för länge sedan likviderats” skriver samme Stalin, ”hur skall man förhålla sig då. För närvarande existerar två huvudformer för socialistisk produktion: den statliga, hela folket tillhörande produktionen, och kollektivbrukens, som icke kan sägas tillhöra hela folket.” I det

senare fallet, i motsats till det förra, ”vill kollektivbruken inte avyttra sina produkter annat än i form av varor, för vilka de i utbyte vill erhålla varor som de behöver”.

I ett penndrag lyfter Stalin på ridån till en ekonomisk kategori, som i varje fall Marx, som var en fiende till märkliga tokerier i all vetenskap, aldrig skulle ha drömt om, nämligen socialistisk varuproduktion, eller produktion av socialistiska varor. Genom produktionen av dessa underliga föremål som på samma gång är socialistiska och varor är det bara att dra slutsatsen att värdelagen ”under socialismen” både ”existerar och verkar”. Ty:

Där det finns varor och varuproduktion kan heller inte värdelagen saknas.

Värdelagens verkningsfär utsträcker sig hos oss framför allt till varucirkulationen, varuutbytet medelst köp och försäljning, ett utbyte huvudsakligen av varor för personlig konsumtion. Här, på detta område, har värdelagen, naturligtvis inom vissa gränser, behållit sin roll som regulator.

Men värdelagens verkningar inskränker sig inte till varucirkulationens sfär. De utsträcker sig också till produktionen. Visserligen har värdelagen ingen reglerande betydelse i vår socialistiska produktion, men den påverkar ändå produktionen, och detta får icke lämnas obeaktat vid ledningen av produktionen. Saken är den att de för konsumtion avsedda produkter, som är nödvändiga för att täcka uppbådet av arbetskraft i produktionsprocessen, framställs hos oss och realiserar som varor, vilka är underkastade värdelagens verkan. Just här visar sig värdelagens inverkan på produktionen. I samband härmed har i våra företag sådana frågor som frågan om den självständiga företags-ekonomi och räntabiliteten, frågan om självkostnaderna, frågan om priserna etc. aktuell betydelse. Därför kan och får våra företag inte underlåta att ta hänsyn till värdelagen.

Är detta bra? Det är inte illa.

Det skulle faktiskt vara illa, så illa att mänskligheten skulle befinna sig i ett hopplöst läge, om allt detta nonsens verkligen stämde. Lyckligtvis är detta inte fallet. Strävan efter sanning är inget Stalin bryr sig om. Hans syfte med allt detta är att förfalska arbetarnas sociala ställning i syfte att förfalska den härskande klassens sociala ställning. Detta syfte får honom att vika sig så att två motsatta ståndpunkter får tjäna samma grundläggande syfte. Den första ståndpunkten har upprepats tillräckligt: ekonomiska lagar avspeglar objektiva processer, som sker oberoende av mänsklig vilja, och de kan inte omvandlas eller avskaffas eller ersättas med andra lagar. Men mitt under alla dessa upprepningar låter Stalin oss få veta att ...

Lagen om folkhushållningens planmässiga utveckling uppstod som motvikt till lagen om konkurrens och produktionens anarki under kapitalismen. Den uppstod på grundval av produktionsmedlens överföring i samhällets ägo, sedan lagen om konkurrens och produktionens anarki förlorat sin kraft.

Några stycken tidigare, efter att ha tillkallat hjälp av ett citat av Engels på ett sätt som, vilket Engels brukade gilla att säga, är tillräckligt för att få en att drabbas av epilepsi. Stalin säger belåtet:

Som man ser talar Engels' formel ingalunda till förmån för dem som tror att man under socialismen kan upphäva de existerande ekonomiska lagarna och skapa nya. Tvärtom, den kräver inte upphävande av utan insikt i de ekonomiska lagarna och deras sakkunniga tillämpning ...

Det är bevisat att samhället icke är maktlöst gentemot lagarna, att samhället, sedan det lärt känna de ekonomiska lagarna och stöder sig på dem, kan begränsa deras verkningsfär, utnyttja dem i samhällets intresse och ”lägga sele” på dem, liksom fallet är beträffande naturkrafterna och deras lagar ...

Den första fråga som då uppkommer är följande: varför har lagen om konkurrens och anarki i produktionen tillåtits ”förlora sitt värde”? När den väl hade förståtts, varför tillämpades den då inte på ett intelligent vis – när den väl var känd, varför förlitade man sig inte på den, använde och utnyttjade den? Svaret verkar vara: här har vi en ekonomisk lag, till att börja

med, som styr den ekonomiska utvecklingen i ett givet samhällssystem, men som saknar ”giltighet” för den ekonomiska utvecklingen av ett annat samhällssystem.

Den andra frågan är denna: om lagen om konkurrens och anarki var giltig under kapitalismen, men inte är det under socialismen (för ögonblick gör vi det orimliga antagandet att det kan finnas någon sådan under stalinismen), hur kan den då existera någonstans under socialismen förutom i historieböcker? En lag som inte har någon giltighet, en lag som inte fungerar, är en icke existerande lag. Om den sattes ur spel av den revolution som införde ”socialisering [egentligen: nationalisering] av produktionsmedlen”, avskaffades då inte denna kapitalistiska lag av revolutionen?

Den tredje frågan är denna: om lagen om planmässig utveckling av den nationella ekonomin (för ögonblicket gör vi det orimliga antagandet att det finns eller kan finnas någon sådan lag) inte existerade under kapitalismen, men existerar idag under socialismen, där den ”växte fram i motsättning till” den kapitalistiska lag som upphör att gälla bara på grund av revolutionen, som nationaliserade produktionsmedlen, har inte revolutionen då ”skapat” eller ”utformat” en ny, socialistisk, ekonomisk lag?

Oavsett vad frågan är, oavsett svaret har vi Stalins ord på att även om människan inte kan avskaffa eller ens förändra ekonomiska lagar så kan människan, genom revolution t ex, göra ekonomiska lagar ogiltiga – och varje äkta stalinist kan då bara förstå att om jag gör en lag ogiltig har jag inte på något sätt förändrat den. Vi har också hans ord på att även om människan inte kan skapa eller utforma nya lagar så kan människan, genom t ex revolution, göra tidigare icke existerande lagar fungerande och till och med dominerande – och även detta kommer för varje äkta stalinist att framstå som glasklart. Och vi har hans ord på att – det är goda nyheter – att till och med den berömda värdelagen, som ”existerar och fungerar”, samtidigt som den följer oss i hämlarna under det system som nu råder, socialismen, kommer att försvinna under vad vi i någon avlägsen framtid kommer att få, dvs kommunism.

Värdet är liksom värdelagen en historisk kategori, förbunden med varuproduktionens existens. I och med att varuproduktionen försvinner, försvinner också värdet med sina former samt värdelagen.

Under det kommunistiska samhällets andra fas kommer det kvantum arbete, som kräves för produkternas framställning, att mätas inte på en omväg, inte medelst värdet och dess former, som är fallet under varuproduktionen, utan direkt och omedelbart – i det kvantum tid, det antal timmar, som åtgår för produkternas framställning.

Sannerligen, det kommer att bli en stor dag för mänskligheten – denna andra fas i det kommunistiska samhället, eller kort och gott ren kommunism, som Marx särskiljer från den första fasen av det kommunistiska samhället, eller socialismen, som är och har officiellt etablerats i Ryssland ända sedan 1935. När den dagen inträffar kommer produktion och distribution att befinna sig på högsta tänkbara nivå – ”av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov” – och motsättningarna och skiljelinjerna mellan stad och land, kvalificerat och okvalificerat, intellektuellt och fysiskt arbete kommer att vara avskaffade. ”Vi, den ledande kärnan”, ger er vårt högtidligaste löfte att vi kommer att föra er till denna paradisiska dag så fort som de trotskistiska sabotörerna och kosmopoliterna kommer att tillåta oss.

Tills vidare befinner vi oss emellertid i den första, socialistiska fasen av det kommunistiska samhället. Övergången från den första fasen till den välsignade andra kräver arbete, hårt arbete, mer arbete, oresonligt arbete, och tillfredsställelse i form av de kolossala insatser som krävs. Men man ska inte ”börja inbilla sig att sovjetregeringen kan ’förmår allt’, att ’allt är en barnlek’ för den, att den kan upphäva vetenskapens lagar och bilda nya lagar”. På ren ryska, inbilla er inte att era livsvillkor, ekonomiskt och politiskt, kommer att förbättras bara på grund av de kolossala ansträngningarna och de osedvanliga framgångarna. Det gäller för morgon-

dagen, som råkar vara ovisst avlägsen. Idag lever vi under lagen, i synnerhet värdelagen, som inte bara ”existerar och fungerar”, utan gör så på ett mystiskt vis som inte går att förklara men rättfärdigar allt.

Det vore allra ärligast om allt sades rent ut: varför är det så ont om livsnödvändigheterna, varför är priserna så höga för det som finns, varför är kvaliteten så låg på det som finns? Å andra sidan, varför gör ”staten” så bra ifrån sin när det gäller att upprätthålla och expandera den tunga industrin, när det gäller att upprätthålla och expandera de väpnade styrkorna i allmänhet och polismakten i synnerhet, och framför allt, när det gäller att upprätthålla och expandera ”sig själv”, dvs dess personalstyrka? Men det strider mot den inre och yttre karaktären hos författaren till *Socialismens ekonomiska problem i SSRU* att så ärligt och öppet ställa den fråga som hela hans arbete är ägnat. Överallt där förlägenhet råder leder till substitution, anonymitet, pseudonymer, omskrivningar, men aldrig rättframhet. I detta fall får den försvarslösa värdelagen, närvarande eller frånvarande, rättfärdiga allt utan att förklara något.

Stalin har redan citerats angående att där värdelagen är inblandad:

Värdelagens verkningsfär utsträcker sig hos oss framför allt till varucirkulationen, varuutbytet medelst köp och försäljning, ett utbyte *huvudsakligen av varor för personlig konsumtion*. Här, på detta område, har värdelagen, naturligtvis inom vissa gränser, behållit sin roll som regulator ... Visserligen har värdelagen ingen reglerande betydelse i vår socialistiska produktion, men den påverkar ändå produktionen [...] *de för konsumtion avsedda produkter som är nödvändiga för att täcka uppbådet av arbetskraft i produktionsprocessen, framställes hos oss och realiseras som varor, vilka är underkastade värdelagens verkan*. Just här visar sig värdelagens inverkan på produktionen. (Min kurs. M.S.)

I klartext: enligt Stalin sjunker arbetarnas andel av nationalinkomsten på grund av värdelagen. Den verkliga innebörden av dessa otroligt osannolika ord vi citerar kommer att behandlas utförligare senare, för att vi här ska kunna hålla fast vid tråden i Stalins resonemang.

Men reglerar värdelagen, ”under det kommunistiska samhällets första utvecklingsfas”, de delar av arbetet som fördelas mellan olika produktionsgrenar? På den punkten är Stalins framställning, till skillnad från andras, inte bara betydelsefull utan också adekvat och ovedersäglig:

Om detta vore riktigt, så är det obegripligt varför man inte hos oss med alla medel utvecklar den lätta industrin, såsom varande den mest räntabla, och inte ger den prioritet framför den tunga industrin, som ofta är mindre räntabel och ibland t. o. m. fullständigt oräntabel?

Om detta vore riktigt, så är det obegripligt, varför man inte hos oss stänger en rad än så länge oräntabla företag i den tunga industrin, där arbetarnas arbete inte ger ”tillbörlig effekt”, och inte öppnar nya företag i den utan tvivel räntabla lätta industrin, där arbetarnas arbete kunde ge ”större effekt”?

Om detta vore sant skulle det vara obegripligt varför inte arbetare förs över från mindre lönsamma fabriker, men ytterst nödvändiga för vår nationella ekonomi, till mer lönsamma fabriker – i enlighet med värdelagen, som sägs reglera den ”andel” arbetskraft, som fördelas på de olika produktionsgrenarna. Detta är mycket bra formulerat, och ingen marxist kan rimligtvis motsätta sig detta. Här framgår det klart att värdelagen inte är verksam. När den stalinistiska staten avgör den årliga, eller enligt femårsplanen, fördelningen av investeringar i alla olika industrigrenar – och detta tack vare att industri, jordbruk och arbetskraft är nationaliserade – kan den ignorera den kapitalistiska lag som avgör och reglerar den ständiga strömmen av kapital till och från olika delar av industrin, något som tenderar att jämna ut profitkvoten i alla branscher. Prissättning genom den ökända stalinistiska omsättningsskatten reglerar, som framlidne Rudolf Hilferding skarpsynt noterade, fördelningen av den nationella

produkten mellan klasserna i det nya samhället. Den lätta industrin, som i huvudsak står för arbetarnas del av nationalinkomsten. ”är den mest lönsamma”. Omsättningskatten ser till detta genom att lägga en avgift på cirka 80 procent av jordbruksprodukterna och cirka 20 procent på den lätta industrin – vilket är mellan tio och femton gånger mer än skatten på produktionsmedlen! Men trots att den är ”mer lönsam” har den lätta industrin inte ”utvecklats till det yttersta”. Dvs för arbetare och bönder innebär detta: knapphet. Den tunga industrin byggs upp ”trots att den inte är lönsam”. Varför är den inte det? Är arbetarna där mindre produktiva än inom den lätta industrin? Troligen inte. Det handlar bara om den omsättningskatt som tas ut på produktionsmedlen och deras varor. Men det är just därför som byråkratin förfogar över lejonparten av nationalinkomsten. *Allt som gynnar den tunga industrin, som är helt koncentrerad i byråkratins händer och kontrollerad av den, stärker också och utvidgar dess makt över samhället (på hemmaplan och utomlands!), dvs dess makt över massorna, över nationalinkomsten, över produktion och distribution, över alla former av samhällelig och individuell tillvaro.* Och detta gäller för den stalinistiska staten till en grad som ingen annan härskande klass, någonstans eller någon gång i historien, haft tillgång till!

... de för konsumtion avsedda produkter, som är nödvändiga för att täcka uppbådet av arbetskraft i produktionsprocessen, framställes hos oss och realiserar som varor, vilka är underkastade värdelagens verkan.

Kan man i vårt socialistiska system betrakta produktionsmedlen som vara? Absolut inte, enligt min mening.

... För det första ”säljes” produktionsmedlen inte till första bästa kund, de ”säljes” inte ens till kollektivbruken, staten endast fördelar dem bland sina företag. För det andra förlorar produktionsmedlens ägare, staten, i ingen mån äganderätten till produktionsmedlen då den överlämnar dem till ett eller annat företag, utan bevarar den tvärtom i full utsträckning. För det tredje blir direktörerna för de företag, som erhållit produktionsmedel från staten, på intet sätt ägare till dem, utan de godkännes tvärtom som sovjetstatens ombud för nyttjande av produktionsmedlen i enlighet med de av staten föreskrivna planerna.

I frånvaron av en bättre förklaring av förhållandet kan denna ses som fullt acceptabel. Men om värdelagen inte fungerar i olika delar av den nationaliserade industrin, som mest omfattas av statens planering, var finns den då och kan reglera? Kanske i den märkliga formen av ekonomiskt liv, kollektivjordbruken, där ”socialistisk varuproduktion” på mystiska vägar utför sina under? Enligt Stalin finns det en som hyser den uppfattningen, en kamrat Alexander Iljitj Notkin, annars okänd och bara karakteriserad för att ha gett *Vozjden* möjlighet att avslöja honom som allmän kretin (vi säger ”hyser den uppfattningen”, vilket är felaktigt; han ”hyste” den, för om man kan anta att han tillhört de levandes skara är det nu dödligt säkert att han inte längre gör det). Stalin avvisar uppfattningen och än en gång är hans förklaring fullständigt korrekt:

Är värdelagens inverkan på priset på de råvaror, som framställes i lantbruket, en *reglerande* inverkan, såsom Ni, kamrat Notkin, påstår? Den skulle vara reglerande, om priserna på lantbruksråvarorna hade ”fritt” spel hos oss, om lagen om konkurrens och produktionens anarki verkade hos oss, om vi inte hade planhushållning, om inte produktionen av råvaror reglerades genom en plan. Men eftersom alla dessa ”om” saknas i vårt folkhushållningssystem, så kan värdelagens inverkan på lantbruksråvarornas pris absolut inte vara reglerande. För det första är priserna på lantbruksråvaror hos oss fasta, fixerade genom en plan och inte ”fria”. För det andra bestämmes omfattningen av produktionen av lantbruksråvaror inte spontant och inte av några tillfälliga element, utan av en plan. För det tredje är de produktionsredskap, som behövs för produktion av lantbruksråvaror, inte koncentrerade i händerna på enskilda personer eller grupper, utan i statens händer. Vad återstår då av värdelagens reglerande roll? Det visar sig att värdelagen själv regleras av ovan nämnda fakta, som är kännetecknande för den socialistiska produktionen.

Det kan således inte förnekas, att värdelagen påverkar prisbildningen på lantbruksråvaror, att den utgör en av faktorerna härvid. Men ännu mindre kan det förnekas, att denna påverkan inte är och inte kan vara reglerande.

Vad denna ”påverkan” är som värdelagen utövar, här eller på andra ställen i Stalins kommentarer, här eller på andra ställen i den stalinistiska ekonomin, sägs inte. Är det den påverkan som utbud och efterfrågan utövar på priserna, eller som en vän har över någon annan, eller månen över tidvattnet, eller musiken på våra känslor, eller som Stalin har över Malenkov? Det kan ingen säga. Det saknas helt definition, specificering, mått eller substans – ”den socialistiska varans” helige ande i stalinistisk politisk ekonomi. Men det är ändå bra att få veta att värdelagen inte reglerar produktionen på kollektivjordbruken. Den är självreglerade och är därmed, som lag, reducerad till atomartade proportioner fast utan atomkraft.

Vad återstår då, efter allt detta, av värdelagen under stalinistisk socialism? I en planerad ekonomi med stor och liten industri är den inte alls synlig. I den mer eller mindre planerade ekonomin inom jordbruket visar det sig att ”värdelagen själv regleras”. Dessa båda sfärer står för den överväldigande delen av produktionen i det ryska imperiet. Den behåller sin funktion som regulator – och också då bara inom vissa gränser, ”förstås” – i vad som, enligt Stalins egen version, bara är en med nödvändighet liten och ständigt minskande sektor av det ekonomiska livet, en som hur som helst inte kan betecknas som betydande i jämförelse med den övervägande och bestämmande resterande delen av det ekonomiska livet. Men är även inom denna sfär – ”konsumtionsvarorna” – situationen verkligen så som Stalin beskriver den? Låt oss ta en närmare titt.

Marxismens värdelag

Enligt marxismens arbetsvärdelära bestäms värdet av varje vara av den mängd samhälleligt nödvändigt arbete som krävs för dess produktion (eller reproduktion). På det högsta stadiet av varuproduktion, då den blir dominerande, nämligen under kapitalismen, blir arbetskraften som sådan nästan överallt en vara, en egendomlig vara förvisso, men en vars värde likafullt bestäms på samma sätt som alla andra varor. Arbetaren säljer sin vara, som han måste, till kapitalisten. Men trots att han är en exploatör betalar kapitalisten arbetaren det fulla värdet (mer eller mindre) av hans arbetskraft. Han betalar honom i form av en annan egendomlig vara, pengar, som är universellt accepterat och som arbetaren sedan i sin tur använder för att förvärva de varor han behöver för att leva (dvs reproducera sin arbetskraft). Han i sin tur betalar det fulla värdet (mer eller mindre) för dessa varor. För värdet av sin arbetskraft erhåller arbetaren motsvarande värde i andra varor. Den borgerliga principen om jämlikhet upprätthålls fullt ut. Lika värden har utbytts. Det har inte förekommit något fusk eller någon stöld. Varuutbyte kan inte fungera enligt någon annan princip, i synnerhet under kapitalismens villkor, än den om utbyte av lika värden.

Likväl exploaterar kapitalisten arbetaren. När kapitalisten betalar för arbetskraften till dess värde kan han *använda* arbetskraften, nämligen arbetet som sådant, en längre tid än vad som behövs för att reproducera värdet av den arbetskraft han köpt. Dvs han förfogar över dess användning under den tid det handlar om *nödvändigt* arbete och under den tid det är *merarbete*, dvs då den producerar ett värde utöver den arbetskraft som köpts. Hemligheten bakom mervärdet ligger öppen. Inget luredrejeri, lika värden rättvist utbytta – och det är precis så som arbetaren exploateras och kapitalisten tillägnar sig mervärdet. Marxismens värdeteori är därmed inget annat än teorin om mervärdet. Det är allt den någonsin varit.

Under Stalins socialism, lovad vare Herren, har ”lönearbetsystemet och utsugningssystemet för länge sedan upphört att existera”, eller det säger han i varje fall. Men arbetarens behov av konsumtionsvaror, hur icke önskvärt det behovet än kan förefalla för en del, har inte

avskaffats. Men det visar sig att ”de för konsumtion avsedda produkter, som är nödvändiga för att täcka uppbådet av arbetskraft i produktionsprocessen, *framställs* hos oss och *realiseras* som varor, vilka är underkastade värdelagens verkan” (min kursiv., M.S.).

Nu hamnar vi i dimman, och den är inte lätt att ta sig in i och än svårare att ta sig ur. Om det är så konsumtionsvaror framställs och realiseras (dvs utväxlas eller säljs), då måste deras värde, i likhet med alla andra varor, bestämmas av den arbetstid som behövs för att tillverka dem. Värdelagen, under vars sätt att fungera dessa ”socialistiska” varor hamnar, säger oss att varor utbyts bara mot andra varor och detta i proportion till den arbetskraft som finns inbäddad i var och en av dem. Mot vilken vara utbyts konsumtionsvaror i Ryssland? Mot den vara som går under namnet arbetskraft – eftersom dessa varor ”är nödvändiga för att täcka uppbådet av arbetskraft i produktionsprocessen”? Om så är fallet har vi inte att göra med någon socialistisk ekonomi, av den första, andra eller någon fas överhuvudtaget, utan med kapitalism. För en kapitalistisk ekonomi skiljer sig från alla andra där varor produceras genom att även arbetskraften blivit en vara. Men bara några rader tidigare har Stalin bemödat sig om att förklara att ”under vårt system, klingar orden om arbetskraften som vara och om att 'leja' arbetare rätt absurda”. Det inte bara låter absurt, det är absurt också. I det fallet sitter vi, och Stalin, fast. Om inte konsumtionsvaror utbyts mot en vara av samma värde – och det gör de inte, för arbetskraften är inte längre någon vara – då *förverkligas* de inte som varor och den genialiske Stalin talar rotväliska.

Tillverkas de kanske som varor, dvs, ligger det åtminstone en halv sanning i vad Stalin skriver? Inte ens en halv sanning. För det första, ett föremål som tillverkas för att andra ska använda det, men som inte byts mot någon annan vara, som inte förverkligas som vara, kan vara läckert att äta, snyggt att ha på sig, utmärkt att putsa skor med, ett stalinistiskt påhitt eller hallucination – men det är ingen vara och kan inte vara det. Om vi struntar i detta första och fortsätter till det andra, kan ett föremål vara en vara bara i ett av två fall: Ett; om den arbetskraft som använts vid dess tillverkning också är en vara, vilket normalt är fallet i en kapitalistisk ekonomi. Men arbetskraft är förvisso ingen vara under stalinismen, inte på grund av att Stalin förnekar det, utan trots att han gör det.³ Två; varor kan tillverkas också när arbetskraften inte är någon vara – men bara under en för-kapitalistisk ekonomi, eller i en kapitalistisk ekonomi där för-kapitalistiska former existerar. Men då bara på grund av att arbetaren (eller bonden) är en enskild producent, som fortfarande äger sina arbetsredskap, själv byter sina produkter mot andra, och därmed inte är tvungen att erbjuda sin arbetskraft till försäljning som en vara på marknaden. Men förutom ett litet och minskande antal vars inflytande över rysk ekonomi är försumbart, och som Stalin inte ens hänvisar till, finns ingen för-kapitalistisk varuproduktion, det finns inga enskilda producenter som äger sina egna produktionsmedel, det finns så gott som inga konsumtionsvaror producerade för distribution på basis av privat ägande av arbetsredskapen. Kort sagt, Stalin fortsätter att prata strunt.

Hur konsumtionsvaror, och alla andra produkter, tillverkas under stalinismen får lämnas därhän till senare, med påpekandet på förhand att det sätt de tillverkas på är av avgörande betydelse. Men tillverkade blir de och konsumerade blir de. Det Stalin var på väg att tala om är hur konsumtionsvaror blir varor för konsumenten, dvs hur de distribueras. Om de inte distribueras i enlighet med de kända lagarna för varuutbyte, vilken lag är det då som reglerar distributionen? Svaret är av intresse inte bara för oss utan för miljontals människor som arbetar under den stalinistiska regimen. Om just på grund av detta var det ingen tillfällighet att Stalins verk blev skrivet. Vad det gett oss när det gäller att berika vår förståelse vet vi redan.

³ ”För att förvandla pengar till kapital måste penningägaren alltså finna den fria arbetaren på marknaden, fri i dubbel mening, dels på så sätt att han som fri man råder över sin arbetskraft som sin vara, dels i så måtto att han inte har andra varor att sälja.” (*Kapitalet*, band 1).

Men det var bara aptitretare, våra mentala livremmar måste spännas lösare för de mer näringsrika rätter som väntar. Nästa tallrik innehåller ingenting mindre än den grundläggande ekonomiska lagen under socialismen, som, vi har Malenkovs ord på detta, just upptäckts av Stalin. Även om en småaktig kritiker kanske tycker att den upptäckts lite väl sent med tanke på att socialismen i Ryssland avancerar så ohejdbart mot kommunismen är det ändå inte för sent. Hur som helst är det inte för lite för den omfattar som sådan mer än någon annan ekonomisk lag någonsin gjort. Kanske kommer vi att få veta grunden för hur de rikedomar som produceras i det stalinistiska samhället distribueras.

De väsentliga dragen och kraven hos socialismens ekonomiska grundlag skulle kunna formuleras på ungefär följande sätt: Tryggande av maximalt tillfredsställande av hela samhällets ständigt växande materiella och kulturella behov medelst oavbruten tillväxt och fullkomning av den socialistiska produktionen på basis av högsta teknik...

Man säger att socialismens ekonomiska grundlag är lagen om folkhushållningens planmässiga, proportionella utveckling. Det är inte riktigt. Folkhushållningens planmässiga utveckling, följaktligen också folkhushållningens planering, som är en mer eller mindre riktig återspeglning av denna lag, kan i och för sig inte ge någonting, om man inte vet vilken uppgift folkhushållningens planmässiga utveckling skall tjäna, eller om denna uppgift icke är klar. Lagen om folkhushållningens planmässiga utveckling kan endast i det fall ge vederbörlig effekt, om det föreligger en uppgift, på vars förverkligande folkhushållningens planmässiga utveckling är inriktad. Denna uppgift kan lagen om folkhushållningens planmässiga utveckling inte uppställa av sig själv. Så mycket mindre kan folkhushållningens planering uppställa den. Denna uppgift innefattas i socialismens ekonomiska grundlag, i form av dess ovan klarlagda krav. Därför kan verkningarna av lagen om folkhushållningens planmässiga utveckling få fritt spelrum endast i fall de stöder sig på socialismens ekonomiska grundlag.

Där har vi det hela och omedelbart föds den melankoliska tanken att ingen i Kremls många salar vågar rulla runt på golvet av skratt när han läser det. Men låt oss mycket noggrant lyssna till varje ord i denna underbara lag så att vi inte ska gå miste om något av hela saftigheten i den:

- Det är en *lag* eftersom den tryggar samhällets behov fullt ut.
- Det är en *socialistisk* lag eftersom den tryggar detta inte genom att utvidga och fullkomna en kapitalistisk eller feodal produktion, som en del tanklösa och obetänksamma personer skulle kunna tro, utan genom att utvidga och fullkomna socialistisk produktion.
- Och det är i socialismens ekonomiska *grundlag*, eftersom den andra, icke grundläggande, socialistiska lagen – folkhushållningens planmässiga utveckling – inte har någon mening, och planering än mindre, medan denna lag däremot är lika full av mening som en ko av mjölk, med den specialiteten som gör den till Stalins första stora förbättring av kon: kon måste få mat för att ge mjölk, medan socialismens tjocka gräddes är inneboende i lagen som sådan, inbyggd i den.

Vilken annan lag kan nämnas i samma andetag som denna? Ohms lag, att den ström som flyter genom en elektrisk krets är lika med spänningen delad med resistansen, har otvivelaktigt ett visst intresse, men ligger det inneboende i den att tillgodose maximalt med elektriskt ljus och behov av kraft i hela samhället? Nej. Och alla andra natur- och samhällslagar lider av samma ödesdigra brist. Men inte under Stalins lag om Inneboende Syfte, för att ge den det namn under vilken den kommer att försvinna i glömskan.

Men om den nyupptäckta socialistiska grundlagen redan är verksam, varför – om man får fråga utan några elaka avsikter – behöver vi då denna anhopning av små och stora Stalin, Malenkov och Beria, med sina politbyråer, sekretariat, sällskap, presidier och tillhörande slavdrivare, fångvaktare, utbildade lismare och utbildade mördare? Vi behöver dem helt

enkelt för att driva igenom den utmärkta grundläggande socialistiska lagen så att den socialistiska produktionen ska kunna öka och förbättras och trygga maximalt tillfredsställande av samhällets *behov*. Men – måste man ändå fråga – ligger inte det målet inneboende i lagen, och, dessutom, är inte denna lag bara en avspiegling av ”objektiva processer som sker oberoende av mänsklig vilja”?

På denna fråga kommer det inte att finnas något svar, särskilt inte i Ryssland där Uppenbararen ser till att det framför allt inte väcks några frågor. Om det fanns ett svar skulle vi fly undan det: frågan är baserad på en ”lag” som är dåraktigheten förkroppsligad, och alla svar med någon koppling till detta skulle därmed vara befleckade. Viktigare är emellertid att den nya lag som Stalin tillkännagett inte alls har något svar att komma med på den konkreta frågan: hur distribueras konsumtionsvaror under stalino-socialismen, enligt vilka kriterier eller standardmåt, om det nu alls finns några, distribueras de bland medlemmarna av detta socialistiska samhälle? Även om Stalins nyupptäckt vore en ”ekonomisk lag” i stället för rena struntpratet, även om den vore ett ärligt uttalat samhälleligt mål – som är allt ett sådant uttalande över huvud taget kan sikta på – och inte det kyliga och hånfulla dubbelspel det nu är, skulle det fortfarande inte ha något att säga oss om hur konsumtionsvaror distribueras.

Lyckligtvis finns det en sista utväg för patienten. Det är den kända formuleringen i marxistisk litteratur som också är välkänd i stalinismens värld. Under kommunismen, skrev Marx i den berömda passagen i sin kritik av det programutkast som lagts fram inför de tyska socialdemokraternas enhetskongress i Gotha 1875, ”då kan man helt överskrida den borgerliga rättens trånga horisont och samhället kan skriva på sina fanor: Av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov.”

Formuleringen förutsätter en enorm ökning av produktivkrafterna, slutet på skiljelinjen mellan kroppsarbete och intellektuellt, då arbetet inte bara blivit ”ett medel för livsuppehälle utan rent av det viktigaste livsbehovet”. Hur avlägset det samhällsstadiet kan vara, eller ens om det kommer att kunna vara uppnåeligt, får lämnas därhän för närvarande. Vi intresserar oss bara för vad som görs och vad som går att göra för att föra samhället allt närmare förverkligandet av den princip som uttrycks i Marx’ lösenord. Principen som sådan är entydig: ”I ett högre stadium av det kommunistiska samhället” kommer, som Marx uttrycker det, alla att efter bästa förmåga arbeta för det gemensamma utan något tvång eller någon reglering från samhället, och samhället kommer också att förse honom med allt han behöver.

Stalin gör inte anspråk på att Ryssland nått detta ”högre stadium av det kommunistiska samhället”. Snarare tvärtom. Han betonar att så inte är fallet och att under rådande omständigheter, med bästa vilja i världen, hade man inte kunnat uppnå detta stadium. Där har han förstås helt rätt. Precis som när han också betonar att Marx’ formulering ännu inte kan tillämpas i ”vårt socialistiska samhälle”, eftersom det bara utgör första fasen på vägen mot ett kommunistiskt samhälle. För att förbereda ”övergång till kommunismen” i dess högsta stadium måste, säger Stalin, ett antal villkor vara uppfyllda. Låt oss för stunden bortse från dessa villkor och ställa frågan om Stalin, just i detta sammanhang, ger någon antydning om vilken formulering som kan komma i fråga under tiden. Det gör han faktiskt ...

Först sedan samtliga dessa preliminära villkor uppfyllts, kan man övergå från den socialistiska formeln — ”av envar efter hans förmåga, åt envar efter hans prestation” till den kommunistiska formeln — ”av envar efter hans förmåga, åt envar efter hans behov”.

Tålmodigheten blir därigenom dubbelt belönad, först i sig och sedan för att ha kommit fram till denna heltäckande formel. Vi inte bara får den. Vi får mer än vi förhandlade om. Det är bara en liten överdrift att hävda att hela syftet med Stalins verk – inklusive alla sömngångaraktiga fraser om politisk ekonomi, om ekonomiska lagar i allmänhet och värdelagen i synnerhet, och om den verkligt upphetsande upptäckten av de grundläggande lagarna för

socialistisk ekonomi, som skiljer sig från alla andra ekonomiska lagar genom att inte överhuvudtaget vara några lagar – var att försvara denna ”socialistiska” formel, att bygga upp den med lärda fraser och åter rättfärdiga den med den marxistiska teorins språk, om än inte med dess verkliga mening.

”Av envar efter hans förmåga, åt envar efter hans prestation” – det är Stalins specifika bidrag till sin tid och dess tänkande. Det är hans bestående bidrag, och inte teorin om ”socialism i ett land” – eller teorin om ”fyrklassblocket” under koloniala revolutioner eller teorin om ”socialfascism” eller några andra konstruktioner som, hur viktiga de än må ha varit under en viss period eller ett visst tillfälle, tynade bort sedan de uppfyllt sitt tillfälliga eller understödjande syfte. Det är denna ”formel” som Stalin har att tacka sin uppgång som den autentiske och vördade ledaren för den nya härskande klassen; som den nya härskande klassen har att tacka för sina egna framgångar i att krossa bolsjevikrevolutionen med hull och hår, som den har att tacka för att den kunnat erövra statsmakten.

Även om det förekommit vaga antydningar om att formeln skulle härröra från Marx har inget sådant öppet påståtts; förfalskningen – för det är vad det handlar om – har ännu inte gått så långt. Den har bara betecknats som ”marxistisk”. Stalin har ett antal gånger sedan han och hans anhang, och hans program för den nya byråkratin, börjat stiga mot makten med allt mindre återhållsamhet framfört denna idé som kärnan i hans ”utformning av socialismen”. Varje gång har argumentet för den, motiveringen, varit olika. En del argument utesluter andra som gjorts tidigare; några stor i öppen konflikt med andra. Men det är också ett faktum att idén i sig envist, och med växande självförtroende, framförts med ökat stöd av dem som förstod dess innebörd och drog fördel av att den introducerades i verkligheten i det stalinistiska samhället.

Jämlikhet och ojämlikhet under Stalin

Det är idén om jämlikhet – inte i allmänhet och inte som naturlag, utan som ekonomisk ojämlikhet vilken bara är ett uttryck för den grundläggande samhälleliga, eller klassmässiga, ojämlikheten under stalinismen.

Bolsjevikrevolutionen var en egalitär revolution i socialistisk, inte religiös eller borgerlig, bemärkelse. Den stalinistiska kontrarevolutionen, som är helt igenom och från början till slut anti-socialistisk, var därför med nödvändighet anti-egalitär, både i verkligheten och som ideologi. Kontrarevolutionen går naturligtvis tillbaka till de tidiga dagarna av Vänsteroppositionens motstånd. När Zinovjev, strax före sin öppna brytning med Stalin som föregick alliansen med Trotskij, 1925 skrev *Epokens filosofi* var Stalin först med att ta avstånd från honom. Inte utan fraktionsmässiga syften mot Stalin påminde Zinovjev folk om att proletariatet gjort revolution 1917 med tanke på jämlikhet och att nu, när inbördeskriget var över och sovjetregimen mer eller mindre stabiliserats politiskt och ekonomiskt, var det nödvändigt, sade han försiktigt, att börja ta steg mot att förverkliga den jämlikhet som proletariatet nästan i hemlighet strävade efter. Stalins motattack var omedelbar och oväntat – på den tiden – våldsamt, otäck, hotfull, men, förutom anklagelsen om ”demagogi”, dunkel och vag.

Först när den trotskistiska och zinovjevitiska oppositionen krossats och skingrats och oppositionen runt Bucharin-Rykov-Tomskij, de sista resterna av den historiska bolsjevismen, fast i dess högerinriktade form, hade tvingats ner på knä, blev det möjligt för Stalin att direkt förespråka ojämlikhet och göra det till officiell politik för parti, stat och polis. Det är belysande att detta skedde under en period av hård satsning på industrialisering och full kollektivisering. Det var början till slutet för de sista spåren av makt och rättigheter för arbetarklassen och att detta ersattes med allsmäktig polisiär absolutism.

Under dessa dagar yttrade Stalin ännu inte ett ord om ”socialistisk politisk ekonomi”, ”socialistisk varuproduktion”, ”socialismens grundläggande ekonomiska lagar” eller ”värdelagen under socialismen”, för till och med då kunde folk ha börjat fnissa eller skratta högt. De begreppen uppfanns senare för att få denna maskstungna samhälleliga verklighet att framstå som ”marxistisk”. Men början till förslavandet av massorna krävde att ojämlikhet skulle få högsta prioritet på statens baner. I sitt tal inför driftledarnas konferens [juni] 1931 sade han:

... Det kan inte tolereras att en lokomotivförare i trafikväsendet får samma lön som en renskrivare.⁴ Marx och Lenin säger att skillnaden mellan det kvalificerade och det okvalificerade arbetet kommer att bestå t.o.m. under socialismen, t.o.m. efter klassernas avskaffande, att denna skillnad måste försvinna först under kommunismen, att ”arbetslönen” således t.o.m. under socialismen måste ges enligt presterat arbete, inte enligt behov. Men våra förkämpar för nivelleringen bland driftsledarna och fackföreningsfunktionärerna är inte ense med detta och menar att denna skillnad redan försvunnit i vårt sovjetsystem. Vem har rätt – Marx och Lenin eller förkämparna för nivelleringen? Man måst väl förutsätta att det är Marx och Lenin som har rätt. Men av det följer att den som nu utarbetar ett tariffsystem baserat på nivelleringens ”principer”, utan att taga hänsyn till skillnaden mellan det kvalificerade och det okvalificerade arbetet, bryter mot marxismen, bryter mot leninismen.” (Stalin, *Leninismens problem*, 1951 års svenska upplaga, s.534)

Det är tveksamt om någon enda ”driftsledare” vid den tidpunkten ansåg sig vara mindre värd än en lokförare eller ens en ”renskrivare” och om det dessutom handlade om ett så tydligt val mellan ”förkämparna för nivellering” och Marx och Lenin. Nivelleringsförkämparna var så gott som uträknade före omröstningen.

Ett år senare, i en intervju [i december 1931] med Emil Ludwig, som i egenskap av skicklig författare inte tvekade att diskutera frågor som han kunde långt mindre än noll om. Nu tog Stalin upp frågan om ojämlikhet betydligt gällare och med fullständigt skamlös demagogi:

Den sorts socialism där alla har samma lön, samma mängd kött, samma mängd bröd, har samma kläder, och får samma varor i samma kvantitet – den sortens socialism är okänd för marxismen. Marxismen säger bara: tills klasserna slutgiltigt förintats och tills arbetet, i stället för att vara ett medel för att existera, blivit den främsta livsnödvändigheten – frivilligt arbete för samhället – kommer alla att få betalt efter det arbete som utförts. ”Av var och en efter förmåga, åt var och en efter arbete” – så lyder den marxistiska formeln för socialism, dvs formeln för kommunismens första stadium, det första stadiet av det kommunistiska samhället ...

Läs om hur Marx kritiserade Stirner för dennes tendens till egalitarism, läs Marx’ *Kritik av Gothaprogrammet* från 1875 ... Egalitarism har inget gemensamt med marxistisk socialism ... (Samtal med den tyska författaren Emil Ludwig.)

Detta var 1932 och Stalin hade redan sett till att det inte fanns en enda levande själ på de ryska vidderna som kunde stiga fram offentligt och läsa upp vad Marx verkligen skrivit i *Kritik av Gothaprogrammet*. För Ludwig räckte det, utan tvivel, med försäkringar om att socialismen inte hade några egalitära sidor av det slag som Stalin så billigt förlöjligade, för den växande byråkrati som märkbart höll på att närma sig sin egen privata ”socialism” vareviga dag, det räckte med att få veta att Stirner var död och att Marx uttryckligen gett byråkratin tillstånd att få mer kött och bröd än de ”oskolade” och till och med att få kött och bröd när andra inte fick något alls.

⁴ Ett märkligt historiskt sammanträffande – hans sätt att välja en lokförare som exempel på ”socialistiska” löneskillnader. Jfr med Lenins tal om högre lön för lokförare 1918, dvs långt innan revolutionen krossats av Stalins ”socialism”.

Liksom en brottsling som återvänder till brottsplatsen känner sig Stalin oavvisligt tvungen att med jämna mellanrum återvända till sin nya doktrin. ”Varje leninist” vet, sade han när han på det stalinistiska partiets 17:e kongress 1934 återkom till samma ämne ...

om han blott är en riktig leninist, att jämnhöghet på behovens och den personliga livsföringens område är en reaktionär, småborgerlig absurditet, värdig något slags primitiv asketekt, men inte det socialistiska, marxistiskt organiserade samhället....

Med jämlikhet förstår marxismen ... att alla har samma plikt att arbeta efter sin förmåga och alla arbetande samma rätt att få ersättning efter sitt arbete (det *socialistiska* samhället), ... att alla har samma plikt att arbeta efter sin förmåga och alla arbetande samma rätt att få ersättning efter sina behov (det *kommunistiska* samhället) [”Verksamhetsberättelse på XVII kongressen”, *Leninismens problem* s 723-24]

Denna systematiska kampanj, som Stalin personligen ledde, gjorde att den ryska staten blev den enda i världen att öppet och officiellt förespråka och skydda ekonomisk ojämlikhet. Den skulle få ett tvärt slut med krigsutbrottet, i synnerhet när Hitlers skaror hotade byråkratin själva existens och dess privilegier. Det ursinniga förlöjligandet av massornas känslor, värdighet och djupa strävanden upphörde i en handvändning. Inte ett ord om ”socialistisk” ojämlikhet står att finna i stalinistisk litteratur från den tiden. Vi kan inte undgå att notera betydelsen av att kampanjen återupptogs först efter ryssarnas seger vid Stalingrad och starten för den anti-tyska offensiv som skulle föra till Berlin och ge byråkratin fritt andrum igen. Men även då – 1943 – var Stalin noga med att inte sätta sitt namn under den teori han argumenterat så aggressivt för före kriget. I stället fick tråden tas upp av redaktörerna för *Pod Znamenem Marxisma* (Under marxismens fana), ett namn som bara är en av de många fiktioner som utgör regimens livsstil.

De stalinistiska redaktörerna, bara pappfigurer som alla av deras sort, hade fått uppdraget att tillkännage att undervisning i politisk ekonomi hade återkommit på högre akademisk nivå (när och varför hade den upphört?) och att förklara dess betydelse för den ”socialistiska ekonomin”. Det var det mest detaljerade, skrattretande och rent av groteska teoretiska rättfärdigandet av stalinistisk exploatering och ojämlikhet hittills. I förgrovd form, enfaldigt och, skulle man nästan kunna säga, med ett mått av skam över att tvingas skriva självaste motsatsen till vad de alla, framför allt deras chef Leontiev skrivit fram till i går, kom de nu med ”marxistiska” argument för att rättfärdiga de ojämlika ”lönerna” under socialismen och utvinning av mervärde från utsugna arbetare, vilket är dess tvilling.

”Vinkarna” i ledarkommentaren var tydliga nog för varje någorlunda välinformerad person. Ett exempel är deras kritik av det ”misstag som smugit sig in i vår undervisning av politisk ekonomi i ämnet primitiv kommunism”, nämligen ”den romantiska idealiseringen av detta system”. Och varför, förutom av allmängiltiga och uppenbara skäl, skulle inte det systemet idealiseras romantiskt? För att det gav så lågt resultat att ”hade någon fått en lite större andel av den samhälleliga produkten hade det inte funnits tillräckligt kvar för att mätta de övriga medlemmarna av det primitiva samhället, som därför skulle ha gått under av svält”. Det krävs inte alltför skarpsinniga läsare för att kunna sluta sig till resten: i ”vårt socialistiska samhälle”, däremot, finns ”tillräckligt över för att mätta” massorna, dvs låta dem slippa svält, även om det finns en del som ”fått en något större andel av den samhälleliga produkten”. Men varför denna skillnad? För att – ja, just för att – häva ur sig den obehagliga sanningen, för att det finns en svårighet,

Skillnaden är att arbetsinsatsen bland medborgarna i en socialistisk samhällsordning inte är kvalitativt enhetlig. I det avseendet skiljer den sig från arbete i ett kommunistiskt samhälle ...

Arbete av en viss kategori kräver mer skolning än ett annat. [Låt oss hålla denna mening i minnet. Den är helt i sin ordning ... för en annorlunda slutsats. M.S.] Med andra ord föreligger skillnader

mellan kvalificerad och okvalificerad arbetskraft och mellan arbete med olika krav på kvalifikationer ...

Allt detta innebär att en arbetad timme (eller dag) för en arbetare inte är lika med en timme (eller dag) för någon annan. Följden blir att måttstocken för arbete och konsumtion i ett socialistiskt samhälle bara kan vara baserad på värdelagen. (*American Economic Review*, september 1944)

Under de 20 föregående åren av anti-egalitär propaganda hade värdelagen aldrig någonsin förekommit. Ojämligheten motiverades av en rad olika överväganden, som redan påpekats, men inget av dem hade något med värdelagen att göra. Kriget var vunnet men ännu inte avslutat. Massorna i Kremls imperium var rastlösa och missnöjda, och rent av upproriska på en mängd olika sätt. När segern en gång var säkrad slösade byråkratin inte någon tid med att återuppta kampen för sina privilegier. Först nu fann den det nödvändigt att tillkalla hjälp av en ”objektiv ekonomisk lag” som komplement till den andra sorts lag som så bestämt utövas av GPU.

Som alltid när order om en ny kurs kommer uppifrån gick storheterna på lägre nivå till orimliga ytterligheter skräckslagna för att de annars skulle framstå som otillräckligt entusiastiska för de nya uppenbarelserna och inte vara nitiska nog i att förnedra sig själva. Det ledde oundvikligen till fall av yrsel och man kunde få läsa saker som:

Medlemmar av det socialistiska samhället producerar varor genom sitt arbete ...

I Sovjetunionens planekonomi är varor föremål för köp och försäljning ...

Värdet av en vara i det socialistiska samhället bestäms inte av den mängd arbete som direkt gått åt för att producera det, utan av den mängd arbete som är socialt nödvändigt för dess produktion och reproduktion ...

I ett socialistiskt samhälle är produkten av arbetet en vara, det har bruksvärde och värde ...

Om ordet ”kapitalism” överallt fick ersätta orden ”socialistiska samhället” eller ”Sovjetunionen” skulle meningarna vara helt korrekta och giltiga. Tillämpade på det socialistiska eller stalinistiska samhället blev de emellertid katastrofala, helt utan koppling till marxism, logik, sanning eller sunt förnuft. Sådana brister är emellertid i sig inget handikapp i Ryssland. I själva verket betraktas de som tillgångar i de flesta fall där teori och politik är inblandade.

Med stalinistisk måttstock kan hur som helst redaktörerna för *Pod Znamenem Marxisma* vara glada över att ha en så oerhörd tur, och otvivelaktigt är de det också. Resultaten av deras skräckslagna nit har varat i nio år utan att avslöjas offentligt eller blivit fördömda. 1952 strök Stalin allt i de fyra ovan citerade meningarna, som om han just fått kännedom om vad redaktörerna 1943 betecknade som en världssensation och som om han vore alltför belevad för att ens kritisera sådan okunnighet, och skrev i stället att ”i vårt socialistiska system” kan produktionsmedlen ”absolut inte” betraktas som varor och kan därför inte köpas och säljas. I själva verket gäller detta också jordbruksprodukter, att värdelagen där ”själv är reglerad” och att bara ”påverkar”, men ”att denna påverkan inte är och inte kan vara reglerande”.

Uppenbarligen spelar det ingen roll om förutsättningarna är varandra diametralt motsatta bara slutsatsen blir densamma. De tursamma redaktörerna har fått se sina mer tydliga hallucinationer ersatta med andra och mer oklara; sakens kärna har behållits och, dessutom, konsoliderats genom de nästan-i-senaste-laget upptäckta grundläggande ekonomiska lagarna under socialismen.

Allt har förändrat minst ett dussin gånger på ett drygt kvartssekel av stalinistisk uppgång, men det stenhårda motståndet mot ”egalitarism” förblir den eviga själen i samhällssystemet:

- På obestämd framtid, som inte är synlig någonstans vid horisonten, kommer det ceremoniella löftet att vara att det som ska gälla är marxismens lag för det högsta stadiet av det kommunistiska samhället: *Av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov.*
- För det synnerligen påtagliga nuet är det marxismens lag för det socialistiska samhället som är gällande: *Av var och en efter förmåga, åt var och en efter arbete.*

Men när allt som behöver sägas nu är sagt, bör inte djävulen få vad honom tillkommer? Innebär ett berättigat allmänt motstånd mot Stalin och stalinismen att man också vara mot allt Stalin säger, även när det handlar om banaliteter? Trots allt medger ju också en person som Isaac Deutscher, som trots att han är en apologet för stalinismen också är en sträng kritiker av den, att Stalin i sin kamp mot egalitära tendenser, trots alla dess excesser, ”hittade stöd för sin tes i Marx’ kända uttalande att också i ett klasslöst samhället kommer arbetarna en första tid att avlönas efter sin arbetsinsats och inte efter sina behov”. Och medgav inte rent av Trotskij, trots sin oförsonliga fientlighet gentemot stalinismen, just med hänvisning till Marx’ *Kritik av Gothaprogrammet*. att ”i det avseende den stat, som tar på sig uppgiften att driva igenom socialism, tvingas försvara brist på jämlikhet – d.v.s. en minoritets materiella privilegier – genom tvångsmetoder, så långt förblir den också en 'borgerlig' stat, fastän utan en bourgeoisie” och att själva kärnan av det ”som sker på det rådande ekonomiska och kulturella planet” under stalinismen därmed är en ”tillämpning av *socialistiska* metoder för att lösa *försocialistiska* problem”.

Om två så olika motståndare till stalinismen kan skriva detta om den grundläggande fråga om ojämlikhet som står på dagordningen – eller ser ut att göra det – behöver man då säga mer i frågan?

Det är inte bara nödvändigt att säga mer, men lyckligtvis för socialistiska målsättningar går det också att göra det väsentligt annorlunda – mycket, mycket annorlunda.

Då Marx och Engels återopats så ofta i diskussionen kräver anständigheten att de får komma till tals själva. Vår förståelse kommer inte direkt att bli lidande av deras medverkan – och då tänker jag på vår förståelse av marxism och socialism och stalinism.

Marx och Engels om det socialistiska samhället

Det skulle inte vara så givande – för att uttrycka det försiktigt, det skulle ge för lite av det som har så mycket att erbjuda oss – om vi nu gick över direkt till den berömda *Kritik av Gothaprogrammet*. Utan några fler ursäkter för dröjsmålet ska vi nu genast ta upp några inledande reflektioner i hopp om att deras värde kommer att visa sig med tiden. Och vår första inledande reflektion handlar om *politisk ekonomi*.

Stalin attackerar ”kamrat Jarosjenko” för att bestrida ”nödvändigheten av en enhetlig politisk ekonomi för alla samhällsformationer, varvid han utgår ifrån att varje samhällsformation har sina specifika ekonomiska lagar. Men han har absolut orätt och är här av annan mening än sådana marxister som Engels och Lenin”. Det finns således en ”enda” politisk ekonom för alla samhällsformationer, således för socialismen, och för kommunismen, för också den är en samhällsformation.

Det är förstås sant att Engels, som Stalin hänvisar till som auktoritet, i sin berömda *Anti-Dühring* – som är nödvändig läsning för alla som vill ha en klar förståelse av frågan – verkligen skriver att ”den politiska ekonomin *i vidare mening* är vetenskapen om de lagar, som reglerar produktionen och *utbytet* av materiella livsförnödenheter i det mänskliga samhället” (min kurs. – M.S). Men det som sedan följer framhäver bara hur liten betydelse grundarna av den vetenskapliga socialismen fäste vid detta uttalande som – vilket framgår av

polemiken mot Dühring – görs *pro forma* – bara för att författaren sedan snabbt kan gå vidare till viktigare frågor.

För det första skyndar sig Engels att tillägga:

De betingelser, under vilka människorna producerar och utbyter, växlar från land till land, och i varje land från generation till generation. Den politiska ekonomin kan därför inte vara densamma för alla länder och för alla historiska epoker... Om någon ville inordna Eldslandets politiska ekonomi under samma lagar som det nuvarande Englands så skulle han uppenbarligen inte åstadkomma något annat än banaliteter av enklaste slag

Bara ”banaliteter av enklaste slag” – det är en direkt personlig attack på Stalin!

I ett senare kapitel är Engels mindre hovsam (kapitlet skrevs i själva verket av Marx åt Engels), inte för att han förnekar ”*naturalagarna* i alla ekonomier”, som Dühring kallade dem, utan för att de inte tillhör den politiska ekonomins kärna, för att de ”visade sig vara idel allbekanta och ofta inte ens riktigt uppfattade truismer av värsta slag”. Varför?

Därför att ”*bytesvärdet* är den ekonomiska byggnadens hörnsten”, som Marx uttrycker det i kritiken av Proudhon (*Filosofins elände*). Och det enda ”bytesvärde” som är känd inom ekonomin är värdet av varor. Det är riktigt att samme Engels som uttalar sig om det enda värde som ekonomin känner till, i andra sammanhang spårar värdelagen och varuproduktionen till historiens dunklaste gömslen, tusentals år bakåt i tiden. Men det gör han som svar på kritiken av tredje bandet av *Kapitalet* och bara för att framhålla värdelagens ”historiska ålder” utifrån sambandet mellan en varas verkliga värde och priset, penningformen, och inte för att säga något om den universella och eviga tillämpbarheten av politisk ekonomi. I själva verket talar Engels om politisk ekonomi ”i vidare mening” tillämpbar på icke kapitalistiska samhällen bara i den mån de kategorier som *ensamma* utgör föremål för den politiska ekonomin och som i sin mest utvecklade och mest dominerande form står att finnas i det kapitalistiska samhället, även går att finna i embryonal form i för-kapitalistiska samhällen och därmed *inte* är faktorer som bestämmer de ekonomiska och samhälleliga förhållanden som var *avgörande* karaktärsdrag hos dessa samhällen.

Alla som försökte beskriva den ”politiska ekonomin” hos den asiatiska despotismen, slaveriet eller feodalismen, för att kunna upprätta de ”rörelselagar” i ekonomin som var det grundläggande kännetecknet hos någon av dessa samhällsformationer (och inte av någon underordnad del av ekonomin – varuproduktionen t ex – som kan ha funnits, men inte var det grundläggande inslaget), skulle förtjäna den sympati man kan tillerkänna en heroisk men meningslös ansträngning. Engels undgick förstås inte att förstå detta:

Den politiska ekonomin som vetenskapen om de betingelser och former, under vilka de olika mänskliga samhällena producerat och utbytt och under vilka de i enlighet därmed under olika perioder fördelat produkterna – den politiska ekonomin i denna vidare mening är dock ännu inte skapad. Vad vi hittills äger av ekonomisk vetenskap behandlar så gott som uteslutande det kapitalistiska produktionssättets uppkomst och utveckling. (*Anti-Dühring*)

”Är dock ännu inte skapad” – men vi kan med säkerhet tillägga, som aldrig heller kommer att skapas. ”Så gott som uteslutande” begränsad till det kapitalistiska produktionssättet – men varför bara ”så gott som uteslutande”? Det utvecklas senare på ett sätt som är helt identiskt med vad vi skrivit tidigare om den ”politiska ekonomin” i ”alla” samhällsformationer och som står i direkt motsättning till Stalins fantasier:

Då den politiska ekonomin till sin historiska form i själva verket inte är något annat än den vetenskapliga insikten i den kapitalistiska produktionsperiodens ekonomi, så kan på densamma tillämpliga satsar och teorem, t.ex. hos det gamla grekiska samhällets författare, *endast förekomma i den mån vissa företeelser*, varuproduktion, handel, pengar, räntebärande kapital o.s.v., är

gemensamma för båda samhällena... Deras åskådningar *bildar därför* historiskt den teoretiska utgångspunkten för den moderna vetenskapen. (*Ibid*, min kurs. M.S) ⁵

I ett stycke som Engels skrev 1859 för att presentera Marx' *Till kritiken av den politiska ekonomin* för tysk publik, var han ännu mer rakt på sak. "Den politiska ekonomin är den teoretiska analysen av det moderna borgerliga samhället och förutsätter därför utvecklade borgerliga förhållanden."

Och i ett brev skrivet 1865 till en tysk vetenskapsman, F A Lange, som var intresserad av arbetarfrågan och materialismens historia, skrev Engels:

Vad vi kallar "ekonomiska lagar" är ingalunda några eviga naturlagar. De är historiska företeelser med begränsad livslängd, och den moderna politiska ekonomins betingelser utgör - i den mån de upptecknats genom objektivt forskningsarbete - endast en lista över de förutsättningar som krävs för att just det moderna borgerliga samhället skall kunna fungera - det är helt enkelt villkoren för denna samhällsforms produktion och handel som där fått en abstrakt formulerad sammanfattning. Därför kan vi inte erkänna någon av dessa lagar som äldre än det moderna borgerliga samhället, så länge de inte behandlar annat än *rent borgerliga förhållanden*; de som hittills varit mer eller mindre allenarådande under seklernas gång bygger enbart på förhållandena inom samhällen som präglats av klassherravälde och klassförtryck. (Marx-Engels, *Selected Correspondence*, sid. 198). ⁶

Men går det att finna någon bättre källa i detta avseende än vad Marx själv säger till den ende borgerlige kommentator, en icke namngiven ryss, som i sin recension av första bandet av *Kapitalet* visade att han begripit Marx' dialektiska metod för ekonomisk analys? Den ryske recensenten, som Marx med uppenbar stolthet citerade, skrev:

Marx betraktar samhällsutvecklingen som en naturhistorisk process, styrd av lagar, som inte endast är oberoende av människornas vilja, medvetande och avsikter utan tvärtom själva bestämmer deras vilja, medvetande och avsikter ... Men, skall man säga, de allmänna lagarna för det ekonomiska livet är desamma, alldeles oavsett om man tillämpar dem på nutiden eller förgångnen tid. Just detta bestrider Marx. Enligt honom existerar inga sådana abstrakta lagar ... Enligt hans mening har tvärtom varje historisk period sina egna lagar ... Då en viss utvecklingsperiod är avslutad och livet inträder i ett nytt stadium, börjar det också styras av andra lagar. Med ett ord: det ekonomiska livet uppvisar fenomen, analoga med utvecklingshistorien på andra biologiska områden ... De äldre ekonomerna ringaktade de ekonomiska lagarnas natur, då de jämförde dem med fysiska och kemiska lagar ... En djupare analys av företeelserna har visat, att sociala organismer skiljer sig från varandra lika grundligt som växt- och djurorganismer ... Ja, en och samma företeelse kan komma att lyda alldeles olika lagar, emedan den sociala organismens totalbyggnad är olika, de enskilda organen varierar och fungerar under olika betingelser etc. (*Kapitalet*, band 1)

Det finns inget i den mystiska och mycket diskuterade ryska folksjälen som hindrar honom från att förstå marxistisk ekonomi. Långt därifrån. Marx' oidentifierade ryss, en borgare dock, fattade allt utan svårigheter med intelligens och ärlighet som enda krav. Men när dessa båda egenskaper ersätts av motiv som är lika fördolda som onämnbare blir det svårare, även om ryssen inte är någon riktig ryss och alls ingen borgare.

Vad med varuproduktionen under Stalins "socialism"? Stalin gör helt rätt i att påminna om att varuproduktion föregår kapitalistisk varuproduktion. Den existerade under feodalismen och

⁵ Citatet kommer tidigt i kapitel X i andra delen av *Anti-Dühring*. Det är det kapitel Marx skrev åt Engels. Detta speciella citat är nästan ord för ord, stavelse för stavelse, hämtat från Marx' ursprungliga text, som, såvitt jag vet, kan hittas i *Marx-Engels Gesamtausgabe*, en speciell utgåva publicerad i samband med 40-årsdagen av Engels' död, och inte numrerad på samma sätt som de andra banden i samlingen. Marx' förklarande not om Dührings *Kritisk historia över nationalekonomin* börjar på sid. 341 och ovanstående citat återfinns på nästa sida.

⁶ Rosa Luxemburg uttryckte marxismens uppfattning i en bevingad mening: "Marxismens doktrin är ett barn av borgerlig ekonomi, men ett barn där modern dött under förlossningen." (Luxemburg, *Einführung in die Nationalökonomie*, sid. 77) [Engels här citerade brev till F.A. Lange finns i svensk översättning på [Marxist Internat Archive](#) – Red]

till och med tidigare, ändå dominerades ekonomin inte av kapitalistisk produktion. Med andra ord, varuproduktion som sådan är inte lika med kapitalistisk produktion. Så långt allting gott och väl. Den intressanta frågan är emellertid denna: Råder varuproduktion under stalinismen? Inte ens Stalin förnekar – inte än – att värdelagen, som ”regulator” eller som ”påverkare” kan tillämpas på någon annan produkt än en vara.

Ingenstans definierar Stalin en vara eller värdelagen i marxistiska termer. Hans tystnad dikteras varken av behovet av att hushålla med orden ”eller känslan av att hans läsare vet vad som avses”, utan helt enkelt av diskretion. Marx inleder sin monumentals genomgång av kapitalismen med en analys av varan som den grundläggande cellen i den ekonomin. Och det är genom sin analys av den varan, den typiska och dominerande produkten i det kapitalistiska samhället, och den grundläggande inre motsättningen mellan dess bruksvärde och dess (bytes) värde, som han sakta men säkert konstruerar hela sitt analytiska bygge och av den negation av kapitalismen, som proletariats kamp och seger utgör. Och vad är då en vara? Hela rikedomens i Marx´ svar går inte att återge eller sammanfatta här, men kunskap om det skulle spränga i bitar varenda ord i Stalins nya åsikter om ekonomi. Men en enkel marxistisk definition av varan är tillräcklig för den begränsade fråga vi står inför för ögonblicket.

Engels gör fullständigt klart vad som menas med vara, som om han förutsett vår egen Dühring när han höll på med sin egen:

Den uppgift som Marx här närmast ställer sig är endast att bestämma värdet av *varor*, alltså av föremål, som inom ett av privatproducenter bestående samhälle produceras av dessa privatproducenter för privat räkning och utbytes mot varandra. (*Anti-Dühring*)

Och sedan, för att verkligen fastslå:

Det enda värde som ekonomin känner är varornas värde, varuvärdet. Vad är varor? Det är produkter framställda i ett samhälle av mer eller mindre isolerade privatproducenter, alltså närmast privatprodukter. Men dessa privatprodukter blir varor först i och med att de inte produceras för eget bruk utan för att förbrukas av andra, d.v.s. produceras för samhälligt bruk. De inträder i den samhällliga konsumtionen genom utbytet. (*Ibid.*)

Och så, för att inte lämna något utrymme för tvivel:

Om jag säger att en vara har det eller det bestämda värdet, säger jag alltså följande: 1, att den är en samhälligt nyttig produkt; 2, att den är producerad av en privatperson för privat räkning ... (*Ibid.*)

Om detta är vad en vara är – och så har det alltid varit för alla marxister och inte bara för dem utan för alla seriösa borgerliga ekonomer – var finns då varuproduktionen i Ryssland? Bland de eländiga stackare vars produkter hamnar på den illegala marknaden, eller den tidvis legala öppna marknaden, och vars totala ekonomiska aktivitet står för en bråkdel av en bråkdel av en procent av den totala produktionen i landet som helhet? I praktiken är varuproduktionen i Ryssland, i den mån den inte är helt okänd, att betrakta som ytterst obetydlig när det gäller att karakterisera produktions- och distributionssätt under stalinismen.

Men om varor nu inte tillverkas av privata ägare i blindo för marknaden, vad blir det då av värdelagen? Värdelagen gäller bara för varor, vars värde är det ”enda värde som ekonomin känner”. När kapitalistisk egendom ersatts av statlig egendom och produktion och distribution är centralt planerade, organiserade, verkställda, kontrollerade från början till slut, då har varuproduktionen avskaffats. Och med den också värdelagen. Stalin må upprepa hundra gånger om att ekonomiska lagar inte går att ”förändra” eller ”upphäva” eller ”avskaffa”, men då talar han som någon helt okunnig eller reaktionär (Marx betonade alltid vad som borde vara självklart, nämligen att alla som predikar om de ekonomiska lagarnas eller ekonomiska systemens eviga giltighet är en reaktionär). Eller en okunnig reaktionär. I *Kritik av Gothaprogrammet*

öste Marx, som förlorat tålamodet med deras ständiga tjat om Lassalles ”järnhårda lönelag”, gallan över de tyska socialdemokraterna.

Upphäver jag lönearbetet, så upphäver jag naturligtvis också dess lagar, de må sedan vara ”järnhårda” eller mjuka som svampar.

Men kanske är värdelagen något slags undantag, som kan och bör betraktas som giltig för en socialistisk ekonomi, och inte bara under kapitalismen. Marxismens värdelag är inget annat än lagen om mervärde, dvs de specifika lagar för utsugning som gäller under kapitalismen, som vi påpekat tidigare. I själva verket skriver Engels i förordet till andra bandet av *Kapitalet* att Marx, ”för att få veta vad mervärdet var, måste han först ta reda på vad värdet var”.

När Stalin duckar och träcklar och skruvar på sig, talar två dialekter samtidigt, och inte vågar säga rent ut att värdelagen är vad som reglerar hans ”socialistiska” produktion, utan gör tillkrånglade hänvisningar till att värdelagen har ett outvecklat ”inflytande”, då säger han egentligen att det förekommer *exploatering* av arbetskraft under hans ”socialism” och att det inte går att göra motstånd mot det, eftersom det har personligt godkännande av Marx och Engels. Ingenstans har den vetenskapliga socialismens grundare blivit så gement behandlade som av stalinismen. Engels skriver, i en passage som Stalin, eller hans sekretariat-för-teorier, måste känna till:

Kravet att ”arbete skall bytas mot arbete efter principen om lika värdering” innebär ... exakt detsamma som värdelagens krav att produkter med lika stor mängd samhälleligt arbete skall utbytas mot varandra och ligger i denna form till grund för hela varuproduktionen, alltså även för den högsta formen av varuproduktion, den kapitalistiska. (*Anti-Dühring*)

Men värdelagen handlar om mer än detta. Så mycket mer att den utgör det mest omfattande och det grundläggande begreppet i marxistisk teori, den oundgängliga grunden för dess kritik av det kapitalistiska samhället och teorin om proletär, socialistisk seger – varken mer eller mindre. I ett stycke som totalt pulveriserar Stalins argumentation, om det nu vid det här laget återstår något av den, skriver Engels:

Värdebegreppet är det mest allmänna och följaktligen det mest omfattande uttrycket för varuproduktionens ekonomiska förutsättningar. I värdebegreppet finns därför i embryonal form inte endast pengarna utan också alla andra mer utvecklade former av varuproduktion och varuutbyte... I produkternas värdeform återfinnes därför i embryonal form hela den kapitalistiska produktionsformen, motsättningen mellan kapitalister och lönarbetare, den industriella reservarmén, kriserna. (*Ibid.*)

Lägg nu noga märke till de ord som följer direkt på detta, och som varje stalinistisk byråkrat en gång borde vara tvungen att recitera före varje måltid:

Att vilja avskaffa den kapitalistiska produktionsformen genom att skapa det ’sanna värdet’ är därför ungefär som att vilja avskaffa katolicismen genom att skapa en ’sann’ påve. Det betyder att man försöker skapa ett samhälle där producenterna behärskar sina produkter genom ett konsekvent genomförande av just den ekonomiska kategori som är det mest omfattande uttrycket för producenternas förslavande under sin egen produkt. (*Ibid.*)

Åter ett direkt slag mot Stalin och hans tal om hur värdelagen ”påverkar” produktion och distribution och hur värdelagen ”själv regleras” – dvs egentligen hans tal om hur hans ”socialism” garanterar ”en logisk tillämpning av en ekonomisk kategori”, värdelagen, som är det bästa uttrycket för klassherravälde och utsugning, hur dött arbete dominerar levande arbete, som Marx brukade tycka om att formulera det!

Socialismens grundare ansåg att värdelagen skulle upphöra under socialismen på grund av att

Den mängd samhälleligt arbete som ingår i en produkt behöver då inte först fastställas på en omväg. Den dagliga erfarenheten visar direkt hur mycket som i genomsnitt erfordras. Samhället

kan med lätthet räkna ut hur många arbetstimmar som ingår i en ångmaskin, i en hektoliter vete av den senaste skörden eller i hundra kvadratmeter tyg av en bestämd kvalitet. Det kan alltså inte falla samhället in att i fortsättningen uttrycka de i produkten nedlagda arbetskvantiteterna, som det nu känner direkt och absolut, med hjälp av en relativ, föränderlig, otillräcklig och tidigare som nödfallsutväg anlitad måttstock, en tredje produkt i stället för den naturliga, adekvata, absoluta

Under ovanstående förutsättningar tillskriver samhället alltså heller inte produkten något värde. Det kommer inte att uttrycka det enkla faktum att det erfordras låt oss säga tusen arbetstimmar för att producera hundra kvadratmeter tyg i den missvisande och meningslösa formen att tyget skulle vara *värt* tusen arbetstimmar. Men naturligtvis måste samhället i ett sådant fall också veta hur mycket arbete som går åt för framställningen av varje nödvändighetsartikel. Det kommer att anpassa produktionsplanen efter produktionsmedlen, bland dem främst arbetskraften. De olika nödvändighetsartiklarnas nytta, avvägd efter den för deras framställning nödvändiga arbetsmängden, kommer i sista hand att bli bestämmande för planen. Människorna ordnar alltsammans mycket enkelt utan inblandning av det berömda ”värdet”. (*Ibid.*)

Under socialismen kommer vi att klara oss utan det omtalade värdet och den omtalade värdelagen! Det ansåg Engels och det skrev han också. Det gjorde även Marx, och det skrev även han, tydligast i sitt brev till Engels om Dühring (8 januari 1868) och i sitt berömda brev till Kugelmann om värdelagen ett halvår senare [11 juli]. Det är värt att citera lite från just detta brev:

Allt hans* prat om att det är nödvändigt att bevisa värdebegreppet beror enbart på att han inte har det ringaste hum vare sig om ämnet eller om vetenskaplig metodik. Minsta barn kan fatta att en nation är dömd att gå under om den inställer arbetet, man behöver inte säga för ett år; det räcker med ett par veckor. På samma sätt inser alla att den mängd av produkter som motsvarar de olika behoven kräver olika, kvantitativt bestämda mängder av arbetsinsatserna inom samhället. Det säger sig självt att *denna nödvändiga fördelning av det samhällsliga arbetet* inte kan undvikas genom någon särskild form av samhällsarbete: det är endast dess yttre drag som påverkas av sådant. Naturlagar kan man aldrig upphäva. Vad man under olika historiska förhållanden kan ändra är endast den *form* i vilken dessa lagar gör sig gällande. Och i ett samhällssystem där det samhällsliga arbetets sammanhang tar sig uttryck i ett *privatutbyte* av de individuella arbetsprodukterna, där präglas formen för denna proportionella arbetsfördelning just av dessa produkters *bytesvärde*...

Hela vitsen med det borgerliga samhället består ju i att man inte har någon i förväg utarbetad samhällslig reglering av produktionen. Det rationella och naturnödvändiga gör sig gällande endast som ett blint verkande genomsnitt. (Marx-Engels, *Selected Correspondence* [[Från Marx till L. Kugelmann](#)])

Slutsatsen verkar därför oundviklig – i varje fall när det gäller Marx’ och Engels’ åsikter – att om Stalin hävdar, vilket han måste, att produktionen under hans ”socialism” regleras genom samhällets direkta och medvetna kontroll av arbetstiden – något som bara är möjligt under gemensamt ägande (som Marx skriver ovan), då är den form som ”*naturlagen*” verkar under inte *värdelagen*, och kan heller inte vara det.

Stalinismens apologeter – och då tänker vi på de apologeter som är ärligt och helt igenom omedvetna om vad de säger, som ser sig själva som objektiva och oförsonliga fiender till stalinismen – retirerar nu till sin sista skyttegrav: ”Ja, kanske, möjligen, eventuellt, är det värt att fundera lite över, ni kan ha rätt, *men* en sak går inte att förneka – att under den socialistiska, eller kommunismens första, fas kan den samhällsliga produkten inte fördelas till producenterna på basis av behov, vilket skulle vara fallet i den högsta fasen, utan på basis av arbete, som Marx så klart uttryckt det. Ge därför Stalin vad honom tillkommer, om så bara av aktning för Marx och Engels.”

* Marx hänсыftar på en kritiker vid namn Faucher.

Vi svär på att vi inte har några andra avsikter. Men nu är det bara så att vår syn på vad som tillkommer Stalin härrör från vad Marx, Engels och Lenin faktiskt sagt och inte från vad mindre noggranna läsare tror att de sagt.

Marx skydde som pesten alla försök att blanda in honom i utopier. Hans hänvisningar till morgondagens samhälle skedde hela tiden i form av parentetiska kommentarer till hans kritik av dagens samhälle. Han tvekade inte att ägna sig åt frågan om strategi och taktik för den socialistiska revolutionen, men han tillät sig aldrig mer än de mest allmänt formulerade principer som en rationell organisering av det socialistiska samhället. Men de principerna förblir än i våra dagar – ja, faktiskt, mer än någonsin i våra dagar – själva kärnan i socialismen och utan dem skulle allt tal om socialism vara ett skämt och ett elakt sådant dessutom.

Marx kände sig tvungen att tydligt slå fast de principer, som här intresserar oss allra mest, på grund av en paragraf i det tyska partiets programförslag, vilken var baserad på Lassalles formulering om att under socialismen kommer varje arbetare att få hela avkastningen av sitt arbete. Med några håfulla ord smulade Marx sönder denna absurda inställning. Innan arbetaren erhåller sin andel av den totala samhällseliga produkten (det finns ingenting som hans andel av den individuella produkt han medverkade till att producera – låt oss säga trycksvärtan i en bok), måste två avdrag göras från den:

- en fond för att täcka nedslitningen av fabriken; en fond för att utöka produktionen; en fond för att täcka olyckor och naturkatastrofer. Men innan ”den andra delen av den totala produkten ... kan gå till enskild konsumtion måste det från den dras”:
- en fond för att täcka administrativa kostnader som inte är direkt kopplade till produktionen; en fond för sådana gemensamma behov som skolor, sjukvård, vatten och avlopp, osv; en fond för dem som är oförmögna att arbeta, osv.

Utifrån återstoden av den samhällseliga produkten är Marx sedan redo att fastställa principerna för fördelningen av den. Han kunde göra det utan att tveka enbart utifrån sina studier av politisk ekonomi, varan, värdelagen och deras *historiska* karaktär, dvs just de frågor som Stalin tvingas behandla för att kunna motivera sin ”teori” om distribution och som vi följaktligen måste behandla för att introducera frågan, om än alltför kortfattat.

Marx inleder med ett stycke som nu utplånats från stalinistisk litteratur: i ett citat från *Kritik av Gothaprogrammet* såg redaktörerna för *Pod Znamenem Marxisma* 1943 till att utesluta följande stycke och får man tro vad en läsning av Stalin ger vid handen, skulle man heller aldrig kunna gissa att det någonsin existerat:

Inom det kooperativa samhället, grundat på gemensam rätt till produktionsmedlen, utbyter producenterna inte sina varor. Lika lite uppträder här det i produkterna nedlagda arbetet som dessa produkters *värde*, som en av dem ägd saklig egenskap, då de individuella arbetena nu - i motsats till det kapitalistiska samhället - inte längre existerar på en omväg utan omedelbart, som beståndsdelar av totalproduktionen. (*Kritik av Gothaprogrammet*)

De orden räcker i sig för att förpassa Stalins ”världshistoriska upptäckt” till papperskorgen. Men Marx är ännu inte färdig med honom, och det är inte vi heller. Återstår frågan om fördelningen, inte bara i enlighet med *mängden* arbete, som Marx uttrycker det, utan det som stalinisterna på egen hand tillfogar formeln, ”kvaliteten” på det arbete som tillförts samhället, dvs ojämlikheten i konsumtion beroende på skillnaden mellan ”kvalificerat och okvalificerat” – i varje fall under den ”första fasen”. Under resten av kommentaren gör Marx det särskilt klart för läsaren att det är just den fasen han talar om, och inte någon obestämd framtid:

Det som vi här har att göra med, är inte ett kommunistiskt samhälle som *utvecklats* på sin egen grundval utan tvärtom, ett sådant som *uppstår* just ur det kapitalistiska samhället och som alltså i

varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt, ännu bär märkena efter det gamla samhället, ur vars sköte det födes fram. I enlighet härmed erhåller den enskilde producenten - efter det att avdragen gjorts - exakt tillbaka, vad han ger samhället. Vad han givit det, är hans individuella arbetskvantum. Den samhälleliga arbetsdagen exempelvis består av de individuella arbetstimmarnas summa; den enskilde producentens individuella arbetstid är den av honom presterade delen av den samhälleliga arbetsdagen, hans andel därav. Han får av samhället ett kvitto på att han presterat så och så mycket arbete (med avdrag för den del av hans arbete som går till de gemensamma fonderna) och på detta kvitto hämtar han ur de samhälleliga förråden ut så mycket konsumtionsmedel som lika mycket arbete kostar. Samma kvantum arbete, som han givit samhället i en form, får han tillbaks i en annan. (*Ibid.*)

Här finns inte ett ord om kvalificerad arbetskraft kontra okvalificerad, inte ett ord om någon fördelning baserad på arbetets ”kvalitet”. Vad producenten bidrar med mäts utifrån hans andel av den samhälleliga arbetsdagen och det är hans egen arbetstid. Det och inget annat avgör vad han får ut av samhället. Det som är förhärskande är inte den ”socialistiska” principen om *ojämlikhet*, utan den socialistiska principen om *jämlikhet* – och det i ett samhälle som precis uppstått ur kapitalismen! Det är vad Marx betonar:

Uppenbart råder här samma princip, som reglerar varuutbytet, såvitt detta är ett utbyte av lika värden. Innehåll och form har förändrats, emedan ingen under de förändrade omständigheterna kan ge någon, utom sitt arbete, och emedan å andra sidan inget av egendomen utom individuella konsumtionsmedel kan övergå i den enskildes ägo. Men vad beträffar fördelningen av de senare bland de enskilda producenterna, så råder där samma princip som vid utbyte av varuekvivalenter, lika mycket arbete i en form bytes mot lika mycket arbete i en annan. (*Ibid.*)

Varor, och därmed värden, tillverkas inte längre. Men principen om jämlikhet råder – och här gör Marx en lämplig jämförelse med en välbekant företeelse – i samma bemärkelse som att varor byts mot lika värden. För samma insats av arbetstid erhålls samma proportion av samhällsfonden: ”likheten består däri, att man mäter med *samma måttstock*, arbetet”. Och som vi redan hört av Engels skulle det socialistiska samhället inte drömma om att ”uttrycka de i produkten nedlagda arbetskvantiteterna” på något annat sätt än genom ”den naturliga, adekvata, absoluta måttstocken, *tiden*”.

Men här tillägger Marx något som inte är någon ”begåvad paradox”, utan ett lysande exempel på dialektiskt tänkande. Principen om likhet för alla producenter, som han trycker på som grunden för fördelning under kommunismens första stadium, ”lika rätt”, visar sig vara ”*olika rätt för olika arbete*.” Individer är olika och därmed ojämlika, de skiljer sig genom ”den olika individuella begåvningen och därmed prestationsförmågan”, en är gift, den andre inte osv. Av alla dessa skäl, samt andra inte mindre uppenbara:

Vid lika arbetsprestation och därmed lika andel i den samhälleliga konsumtionsfonden får sålunda den ene faktiskt mer än den andre, är den ene rikare än den andre o.s.v. För att undgå alla dessa missförhållanden måste rätten, i stället för att vara lika, vara olik.

Men dessa missförhållanden är oundvikliga under det kommunistiska samhällets *första fas*, sådant detta efter långa födslovåndor uppstått just ur det kapitalistiska samhället. Rätten kan aldrig stå högre än samhällets ekonomiska utformning och den därav betingade kulturutvecklingen.

I en högre fas av det kommunistiska samhället [...] först då kan man helt överskrida den borgerliga rättens trånga horisont och samhället kan skriva på sina fanor: Av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov!

Den lika rätten under kommunismens första stadium utgör en kränkning av verklig jämlikhet, på grund av att den med nödvändighet tillämpas på olika individer! För verklig jämlikhet, som är möjlig först med överflöd och en ny sorts kommunistisk människa, måste rättigheterna vara olika!

Stalin talar inte ens samma språk som Marx. Han talar inte ens om samma sak som Marx. I själva verket talar han inte ens om de olika måttstockar för kvalificerad och okvalificerad arbetskraft, som ska gälla under socialismen. Han kan omöjligt vara okunnig om marxismens traditionella inställning i den frågan. För det andra vägrade Marx, som var fullt medveten om skillnaden mellan kvalificerad och okvalificerad arbetskraft, att överdriva dess betydelse *även under kapitalismen*.⁷ För det *andra* tog Engels, som kände till Marx' uppfattning lika väl som sin egen ficka och då i synnerhet de delar av Marx' *Kritik av Gothaprogrammet* som vi citerat, upp samma fråga igen tre år efter kritiken i sin polemik mot Dühring.

För sin "socialitära" regim föreslog Dühring att allt arbete skulle ersättas på exakt samma vis, dvs genom full jämlikhet. Han hävdade att "all arbetstid är utan undantag och i princip ... fullständigt likvärdig". Han fördömde Marx' "dimmiga föreställning" om skillnaden mellan varuvärden producerade på samma tid av kvalificerad och okvalificerad arbetskraft. Han gick på och hånade Marx för att inte ha frigjort sig från den "spökande föreställningen om en kvalificerad arbetstid" och tillade att dennes "väg till klarhet på denna punkt spärrats av tankesätt som han övertagit från de lärda klasserna, för vilka det måste te sig som en orimlighet att erkänna grovarbetarens och arkitektens arbetstid som i och för sig ekonomiskt fullständigt likvärdiga". Enligt Marx – *med Dührings tolkning av honom* – skulle en skicklig arkitekt under socialismen, så att säga, få högre ersättning än den okvalificerade grovarbetaren.

Engels' svar verkar ha skrivits som ett speciellt – och definitivt – bidrag till denna diskussion och vi återger det här med stor förtjusning. Engels skriver: Om Herr Dühring framställer Marx' uttalanden (om skillnaden mellan kvalificerad och okvalificerad arbetskraft och att den förra kan reduceras till den senare för att *avgöra värdet på varor*) – om han till på köpet utger dessa satser ...

...för att representera Marx' uppfattning om hur livsmedelsfördelningen bör regleras i det socialistiskt organiserade samhället, så är det en oförsämd förfalskning, vars make man endast kan finna i den rena rövarlitteraturen." (*Anti-Dühring*)

Brrr! Vad Engels idag skulle säga om Stalin i detta sammanhang går knappast att föreställa sig, men det vore knappast några uppmuntrande vändningar.

Låt oss emellertid syna likvärdighetsläran en smula i sömmarna. All arbetstid är fullständigt likvärdig, grovarbetarens såväl som arkitektens. Alltså har arbetstiden, och därmed även arbetet självt, ett värde. Nu är emellertid arbetet skaparen av alla värden. Det ensamt ger de förefintliga naturprodukterna ett värde i ekonomisk mening. Värdet självt är ingenting annat än uttrycket för det i ett ting förkroppsligade samhälleligt nödvändiga mänskliga arbetet. Arbetet *kan* alltså inte ha något värde. Lika litet som vi kan tala om värdet av ett värde eller bestämma vikten inte hos ett tungt föremål utan hos tyngden själv, lika litet kan vi tala om ett arbetets värde och bestämma det. [...] Och nu må man döma om djärvheten hos herr Dühring när han pådyvlar Marx påståendet att en persons arbetstid i och för sig skulle vara mer värd än en annan persons, som om arbetstiden,

⁷ Se not 14, *Kapitalet*, band 1. "Skillnaden mellan kvalificerat och okvalificerat arbete, mellan "skilled" och "unskilled labour" beror delvis på rent självbedrägeri eller i varje fall på olikheter som för längesen upphört att ha någon verklig betydelse och endast lever kvar på grund av traditionell konvention, delvis också på den hjälplösa ställning vissa arbetsgrupper befinner sig i och som hindrar dem att tilltvinga sig värdet av sin arbetskraft. Tillfälliga omständigheter spelar därvid så stor roll, att samma slags arbete kan ha olika placering. Där t ex arbetarklassens fysiska kraft är försvagad och relativt uttömd, som i alla länder med utvecklad kapitalistisk produktion, intar i allmänhet tungt arbete, som kräver stor muskelkraft, en högre ställning än långt finare arbete, som sjunker ned till enkelt arbete. Så står t ex i England en bricklayers (murares) arbete högre än en damastarbetares. Å andra sidan räknas en fustian rutters (bomullssammetsskärare) som "enkelt arbete", fastän det kräver stor fysisk ansträngning och dessutom är mycket ohälsosamt. För övrigt skall man inte inbilla sig, att s k "skilled labour" utgör någon mera betydande del av nationalarbetet. Laing beräknar, att i England (och Wales) över 11 miljoner människor lever av enkelt arbete ..."

d.v.s. arbetet, skulle ha något värde - Marx som är den förste som utvecklat att, och varför, arbetet inte *kan* ha något värde!

För socialismen, som vill frigöra den mänskliga arbetskraften från dess ställning som *vara*, är insikten om att arbetet inte har och inte kan ha något värde av stor betydelse. Med denna insikt faller alla försök [...] att reglera den framtida fördelningen av existensmedel som ett slags högre form av arbetslön [...] För det av herr Dühring från de lärda klasserna övertagna tänkesättet måste det givetvis te sig som en orimlighet att det en gång inte kommer att finnas några professionella grovarbetare eller arkitekter och att den man som under en halvtimme ger anvisningar i sin egenskap av arkitekt också får skjuta skottkärran en stund tills hans verksamhet som arkitekt åter tas i anspråk. Just en snygg form av socialism som förevigar den professionelle grovarbetaren!
(*Ibid.*)

Varenda ord ett föraktfullt avståndstagande från Stalin, Stalins idéer, Stalins hänvisningar till Marx och Engels, Stalins ”socialism”! Engels skulle förstås inte drömma om att avvisa tanken på jämlikhet under socialismen, utan bara den löjliga ekonomiska teori som Dühring baserade sig på. Därför tillägger han:

Hur löses nu hela den viktiga frågan om den högre lönen för sammansatt arbete? I ett samhälle av privatföretagare bekostas den yrkesskicklige arbetarens utbildning av privatpersoner eller deras familjer. Privatpersonerna tillgodogör sig därför också i första hand den utbildade arbetskraftens högre pris. Den skicklige slaven säljes dyrare, den skicklige lönarbetaren avlönas högre. I det socialistiskt organiserade samhället bekostar samhället utbildningen; de av det sammansatta arbetet skapade större värdena tillfaller därför samhället. Arbetaren gör själv inte anspråk på mera. (*Ibid.*)

Detta är helt klart och det finns inga möjligheter till ärlig missuppfattning, förutsatt att man läser vad Marx och Engels själva skrev och inte i redigerad eller omskriven form. Lenin tvekade inte om vad Marx ville säga. Han uppehöll sig länge vid det strax före Bolsjevikrevolutionen och då inte i något konfidentiellt brev läst av fyra personer, utan i helt öppen form som han fäste större teoretisk och politisk vikt vid än något annat han skrivit, *Staten och revolutionen*. Han citerar mängder från *Kritik av Gothaprogrammet* och kommenterar och vidareutvecklar varje stycke, nästan varje rad. Under socialismen gäller följande, enligt hans uppfattning:

”Den som inte arbetar, skall inte heller äta”, denna socialistiska princip har *redan* realiserats.

”Samma mängd produkter för samma mängd arbete” – även denna socialistiska princip är *redan* förverkligad. Men detta är ännu ingen kommunism... (*Staten och revolutionen*)

Under den socialistiska fasan – och Lenin betonar, precis som Marx, att han tänker på det samhälle som uppstår direkt ur kapitalismen och färgas av den – uppnår vi ...

... alla samhällsmedlemmars jämlikhet *i förhållande till* besittningen av produktionsmedlen, d.v.s. jämlikhet i fråga om arbete och arbetslön ...” (*Ibid.*)

Alla medborgare förvandlas här till löneanställda hos staten, vilken utgörs av de beväpnade arbetarna. *Alla* medborgare blir tjänstemän och arbetare hos *ett enda*, hela folket omfattande stats-”syndikat”. Det rör sig om att de arbetar lika, riktigt iakttar måttet för arbetet och erhåller lika lön.
(*Ibid.*)

Men viktigast av allt:

Till dess den ”högre” fasan av kommunismen inträtt, kräver socialisterna den *strängaste* kontroll från samhällets *och från statens sida* över arbetsnormerna och konsumtionsnormerna, men denna kontroll måste *inledas* med kapitalisternas expropriering, med arbetarnas kontroll över kapitalisterna och inte genomföras av byråkratismen utan av de *beväpnade arbetarnas* stat. (*Ibid.*)

Hela problemet består i att den väpnade arbetarna sedan länge inte bara är avväpnade utan totalt berövade medborgerliga rättigheter och förslavade och att staten inte är något annat än en stat av byråkrater. Det är orsaken till att det inte finns något med ens avlägsen likhet med

lika lön, det är orsaken till att lika lön fördöms våldsammare än i något borgerligt land; det är orsaken till att Stalin lägger fram sina reaktionära teorier, som han oförsiktigt försöker mobilisera Marx och Engels bakom.

Men problemets verkliga kärna har missats om vi inte begriper att Stalin i grunden, som vi tidigare skrivit, inte är intresserad av att rättfärdiga den högre ersättning som en kvalificerad arbetare får i Ryssland jämfört med en okvalificerad. Det är vad som ligger bakom hans formella försök att ge en marxistisk, socialistisk, motivering till skillnaderna mellan alla arbetare, å ena sidan, och byråkratin, å den andra, skillnaden i det sätt de förra exploateras och förtrycks av den senare i ett nytt klassamhälle. För när Stalin hånar egalitarism som något som lämpar sig för asketer är det inte den kvalificerade arbetaren som applåderar, för hans lott är inte avsevärt bättre än den okvalificerade arbetarens. De entusiastiska applåderna kommer från byråkraterna som är allt annat än asketer, fysiskt som andligt. Anti-egalitär socialism – i smått som stort, från början till slut, med eller utan Marxcitat – har blivit och förblir en heliga oföränderliga och oförstörbara officiella ideologin för den nya härskande klassen, den kollektivistiska statsbyråkratin. Anti-egalitär socialism är det nya barbariet, och har alls inget med socialism att göra.

Det nya stalinistiska samhället

Varje framsteg – jag tror att det var Hegel som sade det någonstans – är ett hinder för nästa framsteg. Detta gäller för införande av nytt, effektivt maskineri, men det gäller också förvärvande av en ny rationell idé. Ju mer energiskt intellektet tvingas försvara den rationella idén mot någon irrationell idé, desto mer konservativt blir intellektet och desto mindre benäget till självkritik. Inte heller marxistiska intellekt går fria från denna tendens. Det är allmänt känt bland marxister att kapitalismen skapar sin egen dödgrävare, det socialistiska proletariatet, och att det socialistiska proletariatet, genom kapitalismens sammanbrott på grund av dess inneboende motsättningar, kommer att ta kommandot i samhället och omorganisera det på rationell, socialistisk basis. Kapitalismen är därmed socialismens direkta föregångare.

Så gott som allt som tidigare anförts mot tanken att det stalinistiska samhället skulle vara socialistiskt i någon mening innebär också samtidigt ett avfärdande av de olika skolor som gör gällande att det är någon form av kapitalistiskt samhälle. För vanligt folk som inte ägnar sig åt att suga på tummarna utan i den verklighet de omges av är det uppenbart att det stalinistiska samhället har en antikapitalistisk karaktär. Det är på grundval av den verkligheten som de, enbart genom en mekanisk uteslutningsmetod, som de i sina sinnen bygger upp bilden att stalinismen är socialistisk, eller i varje fall har en arbetarkaraktär. Deras tänkande hålls i ett förlamande grepp av teorin om att samhället bara kan övergå från kapitalism till socialism. Det synsättet har de omvandlat till en dogm som står över historien och över verkligheten.

Marx var inte ansvarig för att hans teori om den historiska materialismen skulle förstelna till dogm. Förvisso ägnade han sitt arbete bara åt att kapitalismen skulle efterträdas av socialism, eftersom inga andra sociala krafter fanns som kunde kräva en modifiering av hans historiska begrepp. Men vid de sällsynta tillfällena då tänkande marxister, inklusive Marx själv, anklagades för en dogmatisk syn på samhällsutvecklingen var de ytterst angelägna om att ta avstånd från den sortens hopkoppling.

I ett brev, mycket mindre välkänt än det förtjänar, till en rysk förläggare 1877 vände sig Marx mot det synsättet:

... min kritiker ... anser sig tydligen också tvungen att förvandla min analys av den västeuropeiska kapitalismens uppkomst till en historisk-filosofisk teori rörande den väg varje folk måste följa - helt oavsett vilka historiska omständigheter det råkar befinna sig i – för att till sist nå fram till den

ekonomiska uppbyggnad, som säkerställer den mest omfattande utvecklingen av mänsklighetens möjligheter och den största möjliga expansionen av samhällsarbetets produktivkrafter. Men han får ursäkta att jag ser mig nödsakad att korrigera honom en smula - han har förvisso både överskattat och underskattat mig.

... Likartade händelseförlopp kan sålunda leda till helt väsensskilda resultat, om de utspelar sig i olika historiska sammanhang. Om man studerar dessa olika utvecklingsförlopp var för sig och sedan jämför dem med varandra kan man lätt hitta förklaringen till detta fenomen – men då får man avstå från att försöka tillämpa en allmän, historisk-filosofisk teori av verklighetsfrämmande och supervetenskapligt slag. (Brev [Från Marx till ”Otjetschestwennyje Sapinsky”](#))

Den lysande ryske marxisten Plechanov tycks mer än en gång ha fått ta avstånd från alla överhistoriska synsätt inom marxismen. I ett av sina bästa polemiska inlägg mot sin tids populister, i synnerhet deras ledande stjärna, Michailovskij, framhåller han att den dialektiska materialismen enligt Marx ...

... inte dömer några länder till någonting, att den inte pekar ut en väg som är allmän och oundviklig för alla länder vid alla tidpunkter; att varje givet samhälles vidareutveckling alltid beror på förhållandet mellan dess sociala krafter; och att därför varje allvarlig människa, utan att gissa eller kvida över någon fantastisk "oundviklighet", först och främst måste studera dessa förhållanden. Endast en sådan undersökning kan visa vad som är "oundvikligt" och vad som inte är "oundvikligt" för det givna samhället. (Plechanov, *Den monistiska historieuppfattningens utveckling*)

Därpå, och i nästan samma ordalydelse som den Marx använt i det ovan citerade brevet till den ryske förläggaren, gisslar Plechanov utopisterna:

Den historiska rörelsens lagbundenhet framträdde i deras ögon *mystiskt*; den väg längs vilken mänskligheten skrider framåt var i deras inbillning, så att säga, *utmärkt på förhand* och inga historiska händelser skulle kunna förändra den givna riktningen. En intressant psykologisk avvikelse! (*Ibid*)⁸

Det stalinistiska samhällets karaktär går inte att fastställas genom att leta efter huruvida det överensstämmer med någon abstrakt "lag om successionsordning" från kapitalism till socialism. Däremot kommer en studie av de samhällsförhållanden som skapade och konsoliderade det att förse oss med allt vi behöver veta om det. Bara de mest iögonfallande dragen kan anges här.

1917 var Ryssland moget för en socialistisk revolution som enda sättet att förhindra sönderfall, men landet var allt annat än moget för socialism – till detta fordrades ett ekonomiskt arvegods som kapitalismen i Ryssland nätt och jämt hade börjat samla ihop. Lenin föreslog inte ens att produktionsmedlen skulle förstatligas utan att man skulle upprätta arbetarkontroll av dem för att trygga en rimlig avsättning på kapitalet. Också där han föreslog nationalisering av bankerna avfärdade han som ett påhitt talet om att bolsjevikerna tänkte konfiskera arbetarnas blygsamma besparingar eller de miljoner kapitalisterna hade på sina konton. Otivelaktigt bestod hans förhoppning i att eftersom kapitalismen historiskt banar väg för socialismen skulle det gå att övertyga de ryska kapitalisterna, fabriksdirektörerna, teknikerna och experterna, eller i varje fall de flesta av dem, om att av patriotiska eller ekonomiskt lockande skäl samarbeta för att bygga upp landets ekonomi på ett socialistiskt kontrollerat kapitalistiskt sätt baserat på proletariats politiska dominans. Det blev aldrig något av detta. Bourgeoisien flydde fabriken och tog till vapen mot den proletära regimen. Ofta nationaliserade arbetarna fabriken spontant och överlämnade åt sovjetregeringen att ge en legal

⁸ Ett Öppet brev riktat uteslutande till de flesta "officiella" redaktioner, "officiella" teoretiker, "officiella" sekretariat, "officiella" kontor och utvalda officiella specialister på att sprida förvirring: "Kära kamrater, vänligen observera – Plechanov, om än inte officiellt medlem av er International, kallar det för en intressant, psykologisk avvikelse!"

utformning åt deras åtgärder. Lenin undertecknade motvilligt de nödvändiga dokumenten, men det fanns inte någon annan utväg. Allt hängde ju ändå på att världsrevolutionen kunde spridas till de utvecklade länderna, något man väntade på dag efter dag (och det var det inte bara bolsjevikerna som gjorde, utan så gott som hela den skräckslagna internationella bourgeoisien, som, otacksam som den är, borde prägla medaljer åt sina socialdemokratiska frälsare).

Det Lenin hade planerat i de delar av *Staten och revolutionen*, som citerats tidigare, kunde aldrig riktigt materialiseras. Några månader efter maktövertagandet föreslog han i sitt utkast till partiprogram att ...

... arbetsdagen gradvis skulle sänkas till sex timmar och ... en gradvis utjämning av *alla* löner inom *alla* yrken och kategorier. (*Selected Works*, Band VIII, sid. 334 [[Rough Outline Of The Draft Programme](#)])

Detta blev aldrig infört och förverkligat, förutom, kanske, i den grova jämlikhet som rådde under krigskommunismens heroiska men bittra dagar, då alla, utom några bönder i ena änden och några byråkrater i den andra, befann sig jämlikt på hungerns rand. Lenin kände till de socialistiska principerna för fördelning, men det fanns inte någon adekvat ekonomisk nivå för socialism i Ryssland.

För att rädda landet från inbördeskrigets ruin och omvärldens blockad godtog bolsjevikerna till sist Lenins plan om ”statskapitalism”, som han kallade det i brist på bättre. Han framhöll att det aldrig talats om ”statskapitalism” i någon av ”läroböckerna”, eftersom det aldrig funnits någon ”statskapitalism” någonstans i världen. Det var något unikt, inte bara för Lenin utan i verkligheten också. Reträtten till att ge frihet åt kapitalistisk produktion och varuutbyte var strängt begränsad till vissa områden och stod hela tiden under en antikapitalistisk regims kontroll, som hade all politisk makt och behärskade ekonomins ”kommandohöjder”, framför allt de förstatligade produktionsmedlen. En av huvudaspekterna av Lenins ”statskapitalism” kom knappast längre än till det papper den skrivits ned på och spelade så gott som ingen roll för ekonomin, nämligen planerna på att ge utländskt kapital koncessioner på gruvdrift, skogar, oljetillgångar och dylikt. Men fri handel (mer eller mindre) för handelsmännen i städerna började snart återställa de vänskapliga relationerna mellan staten och bondemassorna – och mellan staten och de missnöjda arbetarna – och även återge stabiliteten åt ekonomin i dess helhet. Lönedifferentiering – men på intet sätt jämförbar med vad som är fallet idag – infördes, fast Lenin drömde aldrig om att kalla *det* för socialism. I sammanfattningen till rapporten till allryska exekutivkommittén i slutet av april 1918 kommenterade han ilsket kritiken av hans förslag att betala högre löner inte bara åt en del yrkesskickliga arbetare, som järnvägsingenjörerna, utan också till borgerliga experter:

Och nät de säger, när Bucharin säger, att det inte bryter mot någon princip, då säger jag att här har vi att göra med ett brott mot Pariskommunens princip. Statskapitalismen består inte av pengar, utan av samhällsliga relationer. Om vi, i överensstämmelse med järnvägsdekretet, betalar ut löner på 2 000 rubel då är det statskapitalism”. (Lenin, [Report On The Immediate Tasks Of The Soviet Government](#))

Men med tillväxten, sida vid sida, av ”statskapitalistisk” produktion och vad Lenin kallade produktion av socialistiskt slag, och när världsrevolutionen dröjde, ökade ojämlikheten och konflikterna jätte. Några som uppmuntrade ojämlikheten, som gynnade dem, var de rikare bönderna, deras handelspartners i städerna, och framför allt de växande skarorna inom byråkratin, som nu för första gången fick vittring på vad privilegier kunde föra med sig. Motståndare till ojämlikheten – och här hade Zinovjev helt rätt 1925 i sin *Epokens filosofi* – var massan av vanliga arbetare, som befann sig på den mindre attraktiva repänden. Motståndet

skulle inte visa sig tillräckligt. Trotskij gav oss en djup insikt om detta när han skrev att under Sovjetregimens första period ...

dräpte lönernas ”egalitära” karaktär det personliga intresset, och blev en broms på utvecklingen av produktivkrafterna. (*Den förrådada revolutionen*)

Utgör det socialistiska fördelningssättet en broms för framsteget? Ja, under vissa omständigheter! I ett land som var isolerat och inte redo för socialism var socialistisk fördelning något omöjligt. Den ryska arbetarklassen som, så att säga, var bärare av denna socialistiska metod och Vänsteroppositionen, dess språkrör, måste krossas. Till evig skam för den internationella arbetarklassen tillät den också detta och än i denna dag får vi alla lida bittert av följderna av detta.

I ett annat, men besläktat, sammanhang skrev Engels:

... med skillnaderna i fördelning uppträder emellertid även *klasskillnaderna* ...

Varje nytt produktionssätt och varje ny form för utbyte hämmas i sin begynnelse inte endast av de gamla formerna och de mot dessa svarande politiska inrättningar utan också av det gamla fördelningssättet. Det nya produktionssättet måste i seg kamp tillkämpa sig ett efter detsamma anpassat fördelningssätt. (*Anti-Dühring*)

Detta gäller, utan att ett ord behöver ändras, också stalinismens utveckling ur den ryska revolutionen och som dess negation.

Tillsammans med kulakerna och alla de konservativa delarna i landet, som muttrade över den gynnade position arbetarklassen hade, krossade byråkratin, som ännu inte var fullt medveten om sin egen roll och egna strävanden, den trotskistiska oppositionen och därmed proletariatet ”under en lång kamp”. Under samma ”långa kamp” krossade den Bucharin och sedan övriga rester, radikala eller konservativa, av gammelbolsjevikerna, därpå hela bondeklassen, och därmed allt som återstod av demokratin. Som Trotskij uttryckte det, ”regimen hade blivit totalitär till sin karaktär flera år innan det begreppet skulle komma från Tyskland”. Den byråkrati som nu styrde staten hade blivit självmedveten och fått klart för sig sin egen roll i kampen – som fallet är med alla klasser – men den har ingen mer att tacka för att den stärktes, för att den klargjordes inför sig själv och för att den kunde maskera sitt sociala väsen, än dess verkliga ledare, Stalin, avfällingen från socialismen och revolutionens mördare.

Stalin gav näring och ”legitim” kraft åt samt utökade ojämlikheten inom fördelningen i en utsträckning som var okänd i alla moderna länder på jordens yta. Men ”med skillnaderna i fördelning uppträder klasskillnader”. Stalin vårdade, övervakade och ledde byråkratin under dess kontrarevolution mot den försvagade arbetarmakten och konsoliderade den som den klass som innehade *all* makt i staten och alla fördelar av denna makt.

Trotskij medgav att en grundläggande förändring hade skett vad gällde fördelning när stalinismen tog makten, men han förnekade att någon sådan förändring förekommit på produktionens område, eller vad han kallade ”nationaliserad egendom”. Han hade fullständigt fel. Fördelningssättet kunde förändras, eller förändras varaktigt, bara om produktionssättet hade förändrats! Och, som alltid i historien, produktionssättet kunde bara förändras om det skedde en förändring i fördelningen av vad Marx kallade ”förutsättningarna för produktionen”. Låt oss titta på detta ett ögonblick. Marx skriver:

Det kapitalistiska produktionssättet exempelvis grundar sig på att de sakliga produktionsbetingelserna befinner sig i händerna på de icke arbetande i form av kapital- och jordegendom, under det att massan blott är ägare av den personliga produktionsbetingelsen, arbetskraften. Om produktionens beståndsdelar är fördelade på ett dylikt sätt, så följer av sig själv konsumtionsmedlens nuvarande fördelning. Om de sakliga produktionsbetingelserna är arbetarnas kooperativa

egendom, så följer därmed likaså en annan fördelning av konsumtionsmedlen än den nuvarande.
(*Kritik av Gothaprogrammet*)

Utmärkt, bättre än utmärkt! Vi har några i tankarna, men deras namn är för heliga för att kunna nämnas, som detta stycke borde vara obligatorisk läsning för, inte mindre än en gång i veckan det första året. ”*Arbetarnas kollektiva egendom*” – det är en idealisk formulering, vi har aldrig sett något bättre. I stort kan det förekomma på två villkor: ett, under kommunismen då *alla* är arbetare och ”förenade producenter” och då ingen stat behövs för tvångssyften eller som upplag för den kollektiva egendomen; två, efter den socialistiska revolutionen men före kommunismen, under den övergångsperiod då en stat fortfarande behövs. Men i det senare fallet är det arbetarnas kollektiva egendom *bara* om arbetarna har staten i sina egna händer. I det fallet är produktions sättet klart angivet: *självdisciplinerad, självbestämd, självreglerad* produktion för användning i enlighet med den allmänna planen, vilket möjliggörs av en centralisering av produktionsmedlen. Egendomen är då inte bara nationaliserad. Det är en anonym term, utan koppling till ”nationens” klasskaraktär; den är därför bedräglig. Egendomen måste ligga i de kollektiva händerna på arbetare som tagit makten.

Men vad händer om nationen hamnat i händerna på en anti-proletär, antisocialistisk byråkrati – som Trotskij med rätta kallade det – som förfogar över all politisk makt, all statsmakt, alla politiska rättigheter, *oinskränkt*? Att då upprepa att egendomen ”fortfarande” är nationaliserad är, i bästa fall, rena självhypnos. Produktionsmedlen är nu *helt och hållet* – för att omformulera Marx’ mening – ”byråkratins kollektiva egendom”. När byråkratin tog makten i staten, *i ett läge då staten äger produktionsmedlen*, leder detta automatiskt till en radikalt annorlunda ”fördelning av produktionsvillkoren”. Och därmed till ett annat produktions sätt! Och därför till ett annat fördelningssätt!

Precis som i början av sovjetmakten förekommer också idag produktion av bruksvärden och inte för vinst i kapitalistisk mening, tillverkning av produkter och inte av varuvärden. Men produktionen är först och främst och till övervägande del till gagn för den härskande klassen, byråkratin. Arbetaren är ingen proletär, *dvs* någon fri lönearbetare, fri från ägande till produktionsmedlen men också fri att sälja sin arbetskraft på marknaden. Han är heller inte arbetare av socialistiskt slag, den sort som uppstod omedelbart efter revolutionen, *dvs* den sorts arbetare som kollektivt bestämde om produktion och fördelning. Han är den nya stalinistiska sortens arbetare, *dvs* en modern slav vars arbetskraft är boskap som tillhör staten, *dvs* byråkratin. Och bonden är statens träl eller jordbrukets motsvarighet till den moderne slaven i industricentra.

Arbetaren har inget att säga till om medan byråkratin bestämmer allt: vad som ska produceras, var och när och hur, med vilket mått av fysisk ansträngning det sker, hur det fördelas, till vilka, hur mycket som fördelas. ”Men det blotta faktum”, skrev Trotskij (*a.a.*) ”att den tillskansat sig den politiska makten i ett land där de huvudsakliga produktionsmedlen befinner sig i statens händer, skapar en ny och helt okänd relation mellan byråkratin och de rika i nationen.” Sant i varje bemärkelse! Makt över den statsägda egendomen, som utesluter alla andra former eller nivåer i landet, ger byråkratin en makt till utsugning och förtryck av aldrig tidigare skådat slag i historien – utan undantag, inte ett enda! Det är just denna centralisering och totala sammanslagning av all politisk och ekonomisk makt, som ger byråkratin en ”hittills okänd” makt över människans ekonomiska liv, privatliv, tillvaro i krig, tillvaron med absolut alla andra mänskliga varelser, kulturella aktiviteter – med ett ord, hela tillvaron.⁹ Vad behövs

⁹ Despotism baserad på gemensamt ägande är inte bara något inte helt obekant, utan tvärtom ganska vanligt. Uppfattningen att det finns något inneboende socialistiskt eller kommunistiskt i egendom som inte är privatägd är ett resultat av uppövad okunnighet. Engels påminner oss om att ”Den ursprungliga gemenskapsorganisationen bildar, där den fortsatt att äga bestånd, sedan årtusenden tillbaka grundvalen för den mest primitiva av alla statsformer, den orientaliska despotismen, från Indien till Ryssland”. (*Anti-Dühring*) Dessa despotier var

mer för att karakterisera den som en härskande klass? I sin utmärkta artikel om *Marxism i vår tid** skrev Trotskij:

Den som förfogar över merprodukten behärskar också situationen – han äger rikedomarna, äger staten, har nyckeln till kyrkan, till domstolarna, till vetenskaperna och till konsten.

Detta är inget mindre än rena rama sanningen! Gäller det också den stalinistiska härskande klassen i Ryssland? Inte *lika mycket* som det gäller kapitalistklassen i USA, utan *mycket mer och mer absolut!*

Fördelningssättet bygger på produktionssättet, under stalinism och över allt annars också. Under feodalismen skedde fördelningen av merprodukten i allmänhet i enlighet med hierarkiska former, politisk makt eller båda. Under kapitalismen sker fördelningen av mervärdet i enlighet med principen om ”kapitalistisk kommunism”, som Marx kallar det, dvs i allmänhet i proportion till det totala kapital varje kapitalist äger. Under ”stalinistisk kommunism”, där samhällsstrukturen så starkt påminner om den i teokratiska och feodala samhällen, sker också fördelningen av merprodukten efter hierarkisk rangordning, politisk makt eller en kombination av båda, efter kollektiva beslut inom byråkratin, eller mer exakt på dess toppnivå.¹⁰ Det *behöver inte* påpekas att även om värdelagen enligt Stalin existerar i Ryssland hävdar han att själva kategorin ”merarbete” är absurd, för *allt* arbete arbetarklassen utför är just så mycket ”nödvändigt arbete” som *något* av det är. Som fransmännen brukar säga: *Ça se comprend!*

Här har vi, så att säga, förverkligandet av Rodbertus utopi, men i en form som säkerligen skulle ha skrämt vettet ur den gamle pommerske feodal-socialisten. Hans anklagelse om att Marx plagierat hans idéer, och Engels’ replik på detta, är välkänt för de flesta som studerat marxismen. De kanske inte varit tillräckligt uppmärksamma på Engels’ kommentarer om Rodbertus socialistiska utopi. Rodbertus föreställde sig ett samhälle fritt från ekonomiska kriser, men med härskande klasser som utför ett antal ekonomiskt improduktiva men, enligt Rodbertus, nödvändiga funktioner och vars existens skulle behövas i ungefär ytterligare 500 år (till den ”högsta fasen” av Rodbertus samhälle?). Under tiden skulle det givetvis fortfarande finnas varuutbyte (värdelagen igen!) som arbetarna deltog i mot att få arbetskvitton motsvarande, enligt hans schema, fyra av tolv timmars arbetsinsats per dag – som Engels

emellertid banala jämfört med den som baseras på statligt (pseudo-gemensamt) ägande av *moderna* produktionsmedel. I händerna på en arbetarregim blir nationaliserad egendom en möjlighet till att gå vidare mot fullständig demokrati. I händerna på en stalinistisk byråkrati möjliggörs fullständig despoti. Allt förvisso med en avgörande invändning. De sociala krafter som mobiliserades mot de orientaliska despotierna var inget jämfört med de sociala krafter som är mobiliserade mot den totalitära byråkratin. De är moderna slavar, fast *moderna* slavar, dvs med eller mot sin vilja socialiserade genom den moderna produktionen och därmed begåvade med en oförstörbar potential.

* Artikeln ingick ursprungligen som inledning till boken [Karl Marx’ levande tankar](#), under rubriken ”Presentation av Karl Marx”.

¹⁰ Den senaste femårsplanen för åren 1951-1955 har följande mål: en 70-procentig ökning av hela den totala industriproduktionen, minst 60 procent ökning av nationalinkomsten, ”och i samband med detta, att trygga fortsatt ökning av inkomsterna för fabriks- och kontorsarbetare och bönderna”. Och den ”fortsatta ökningen” blir vad – i skenet av den 70-procentiga ökningen av industriproduktionen och den 60-procentiga av nationalinkomsten? ”Att öka reallönerna för fabriks- och kontorsarbetare med inte mindre än 35 procent, med hänsyn taget till sänkta priser inom detaljhandeln!” Lägg till detta att den utlovade 35-procentiga löneökningen är det omtalade ”genomsnittet”, dvs där ingår arméer av byråkrater och deras omgivning med stora förmåner, som – eftersom detta är socialism – oftast placeras under rubriken ”fabriks- och kontorsarbetare”. Mer eller mindre samma relation kan återfinnas i alla femårsplaner från den allra första och vidare.

Notera också att planen för 1951-1955 för första gången läggs fram för något offentligt organ först i oktober 1952, vid det stalinistiska partiets nittonde kongress, detta sker antagligen för det godkännande som är nödvändig för att göra planen operativ. Dvs den läggs fram för godkännande två år efter att ha trätt i kraft. Eftersom planen fortfarande har tre år på sig kan man bara fråga sig: varför denna brådska?

noterar, 200 procents mervärde! Under den lustfyllda tid som krävs för att smula sönder detta nonsens skriver Engels följande tänkvärda ord i förordet till Marx' berömda attack på Proudhon:

Upprätthållandet av ekonomiskt improduktiva funktioner på arbetsproduktens bekostnad har heller inte förbisetts av de andra arbetsmyntutopisterna. Men de låter i det syftet arbetarna på vanligt demokratiskt sätt beskatta sig själva, medan Rodbertus, vars hela socialreform av 1842 är tillskuren efter den dåvarande preussiska staten, lämnar hela saken till byråkratins gottfinnande, byråkratins som uppifrån bestämmer åt arbetaren hans andel i hans egen produkt och i nåder låter den komma honom till del. (Förordet till *Filosofins elände*, min kurs., M.S)

Rodbertus harmlösa dröm, till formen modifierad men till sin kärna upphöjd till oändlig makt, är stalinismens mardröm. Men denna mardröm gottgörs, om inte rent av stöds, av en otrolig mängd personer med motiveringen att det är en socialistisk, eller en sorts socialistisk, regim som till en början stötte på oundvikliga svårigheter, vars ledare kan göra ett ärligt misstag här och där, men som i det stora hela obehagligt är på väg mot himmelriket på jorden. Det handlar om allt från mystiker i USA:s regering, till karriärister i den franska regeringen, från sinnesrubgade anglikanska präster till sinnesrubgade muslimska mullor, från förstklassiga journalister till obegåvade skrivkulier, från ambassadörsmiljonärer till miljonärernas söner, från skådespelare till skådespelerskor, från konstnärer till modeller, från medlemmar av brittiska Labour som struntar i filosofi till franska filosofer som struntar i arbete, från austro-marxister till anti-bolsjevikiska mensjeviker, och hela vägen till helt garanterade officiella trotskister, försedda med fabriksstämpel. I bästa fall har de fallit offer för en slags fetischism.

I kapitalistisk produktion och varuutbyte, säger Marx, finns *varufetischism*. Precis som i religionens värld där "den mänskliga hjärnans produkter verkar vara oberoende varelser försedda med liv stående i relation både med varandra och den mänskliga rasen", förhåller det sig på samma sätt med produkterna av människohand och varornas värld. Varufetischismen döljer de verkliga relationerna mellan människor och i grunden relationerna mellan klasser under produktionsprocessen så att de i stället framstår som en relation mellan ting – varor – med en mystisk social innebörd.

I stalinistisk produktion ersätts detta med *fetischismen kring statlig egendom*. Precis som varor får statlig egendom en mystisk samhällelig karaktär på egen hand oberoende av vem som innehar statsmakten och vem som därmed bestämmer de verkliga relationerna i produktionsprocessen, som är relationer mellan klasser. Den stalinistiska konstitutionen undgår förstås inte att göra denna fetischism till huvudprincip, där statlig egendom likställs med "hela folkets ägande". Trotskij har fullständigt rätt när han betecknar detta likställande som "den officiella doktrinens fundamentala sofism" (vilket inte hindrade hans självutnämnda "ortodoxa" anhängare från att upprepa denna spetsfundighet i årtal som deras egen och från att än i dag agera som om det inte handlade om någon spetsfundighet). Utifrån detta finns inte längre någon skillnad mellan producentens "nödvändiga arbete" och "merarbetet", eftersom detta arbete används för att utöka och stärka statlig egendom, dvs folkets egendom, dvs folket självt. Om byråkratins kramar sista droppen energi ur arbetaren är det i själva verket bara en del av hur folket hjälper en annan del av folket att tillgodose behoven hos hela folket – i form av stärkande av statlig egendom. Om en hungrig tolvåring stjälar en brödlimpa och blir avrättad, i enlighet med "sovjetsk" lag, sker detta bara för att försvara statens egendom, som ägs av alla. Arbetaren behövs, den korrumperade tjänstemannen behövs, fabriks- och jordbrukslagarna behövs, GPU på fabriken också, dödscellen och koncentrationslägret behövs likaledes – alla dessa inslag behövs för att bygga upp statens egendom. Var och en tilldelas efter arbete och bidrar efter bästa förmåga – arbetaren ger sin livskraft och sin frihet, tjänstemannen sin heliga ära, lägervakten sin förskräckande och förfärliga piska, GPU sin näve och pistol och Stalin själv den vederkvickande religionen om det Högsta Stadiet (För "kommu-

nism” är stalinismens religion, dvs ett opium för folket. Den spelar samma roll för stalinismen som himmelriket gör för andra kyrkor: som den framtida belöningen för att utan alltför mycket knot uthärda den misär *massorna* måste utstå i nuet.)

Den kan fastställas som en ”dogm”: om inte arbetarklassens avantgarde i alla länder, inklusive Ryssland, gör sig av med denna dimmiga fetischism om förstatligad egendom kommer stalinismen aldrig någonsin att kunna ersättas med socialism.

Det behöver knappast tilläggas att det socialistiska proletariatet inte är emot nationalisering av produktionsmedlen som något i sig ont. Det vore lika absurt som en blind dyrkan av det. Om folk samlar ihop lösa stenar till en solid massa har de bara lagt en bra grund till en struktur. Men låt oss anta att ett gäng skurkar uppstår i deras led och tvingar dem att bygga inte det folkpalats de en gång drömde om, utan ett fängelse av sten och stål där cellerna bebos av en stor del av dem och som bevakas och hålls låsta av väpnade skurkar. De ger de intagna kläder och mat och bostad, i någon mån, men deras huvudsyfte är att hålla dem i arbete och producera ett överskott åt skurkarna. Om skurkarna har några känslor över huvud taget kommer de att se till att fängelseutrustningen och fängelset i sig hålls i gott skick (”försvar av statens egendom”). Det kommer inte att förekomma överproduktionskriser, ingen varuproduktion eller några varuvärden alls och den ”socialistiska” fördelningsprincipen kommer att respekteras rigoröst och drivas igenom med påkar, automatvapen och järnrör. Vad man än kan kalla detta skulle ingen drömma om att beteckna det som ett ”urartat arbetarpalats”, lika lie som fängelser i största allmänhet kan kallas urartad frihet.

Framför allt skulle det leda till viss uppmärksamhet om fängelsechefen vid den årliga banketten för fångvaktare och tjallare under tumultartade och utdragna applåder som skulle öka till stormande ovationer skulle utropa att samtliga i sin helhet, från honom själv ner till den enklaste intagne i en isoleringscell nu kort och gott befann sig i den första fasen av socialismen.¹¹ Ändå är det tveksamt om några av våra samtida då skulle låta sig övertygas om att detta arbetarfängelse så småningom skulle förvandlas till ett arbetarpalats till följd av att fängelsedirektörens hjärna och hjärta till sist blivit mildare till sin karaktär. De flesta skulle nog tycka att man först och främst måste riva ned det till grunden.

Det kommer också att ske – det verkliga fängelset, inte det i liknelsen. Stalinismen har gjort sitt jobb. Nästa stora ryska revolution kommer inte att äga rum utifrån det rangliga arvet från tsarismens ekonomi, utan på ett mycket rikare ekonomiskt arv uppbyggt under decennierna av babylonisk fångenskap, från vilket man kan gå vidare mot socialismen i sjumilastövlar. Att utifrån detta obestridliga faktum dra slutsatsen, som en del socialister gör, att stalinismen spelat någon progressiv roll är, för att uttrycka det milt, ganska vågat. Det vore som att säga att den tyska arbetarklassens konservatism, som hindrade den från att göra revolution i tid och på ett smidigt sätt skulle ha löst problemen för Sovjetryssland, gjorde stalinismen nödvändig och progressiv! Det vore som att säga att Trotskijs nederlag mot Stalin gjorde stalinismen progressiv! Det vore som att säga att ju mer ekonomiskt utvecklat ett land där stalinismen kommer till makten är – och därmed ju mer avlägset det är från att självt kunna skapa de materiella förutsättningarna för socialismen, och därmed ju mer vild och brutal och privilegierad den stalinistiska byråkratin måste vara för att kunna krama ut tillräckligt med överskott

¹¹ Vi går kanske för långt genom att säga att ”ingen skulle kunna drömma” om att säga det ena eller andra. För några år sedan hette det i en ledarartikel i den otroligt officiella *The Militant* att stalinismens fabrik var ett fängelse lär den ryske arbetaren avtjänade en livstidsdom. Varken förr eller senare har man där sagt något mer sant eller vetenskapligt. Slutsats: Stalinismens Ryssland är ett fängelse för arbetarna? Givetvis inte! Det är tydligen en arbetarstat. Det vore tråkigt att tänka sig att människan släpade sig uppåt från sitt primitiva stadium, från apa till Goethe, som Engels uttrycker det, och från Goethe till Darwin, Marx och Einstein bara för att få återgå till detta.

ur de arbetande massorna och skapa grunden för en sådan pre-socialism – desto mer progressiv är stalinismen!

Stalinismens permanenta kris, som når skarpa höjder tidvis för att sedan avta men aldrig helt kunna bemästras, vittnar om vad vi ser som dess inre oförmåga att uppnå stabilitet, ens den stabilitet som kännetecknade feodalismen. Den oändliga, ständigt växande, allsmåttiga politiska polisen, som inte ens den mest repressiva, värsta utsugar- och mest hatade regimen någon annan stans i världen använder eller behöver i samma omfattning, är byråkratins öppna erkännande av det orubbliga folkliga motstånd som är garanten för att krisen ska bestå. Att i detalj visa hur motsättningarna kommer till uttryck mellan folket och den härskande klassen, samt inom den härskande klassen själv, får anstå till ett annat tillfälle. Men det finns motsättningar som regimen aldrig kommer att kunna eliminera, tvärtom kommer den själv att elimineras av dem.

När detta inträffar kommer inte det teoretiska skräp som författats för att rättfärdiga stalinismens ojämlikhet, dvs stalinismens utsugning, inte att brännas på torgen utan tryckas upp i stora upplagor med vederbörliga kommentarer för att inför den nya generationen visa alla de vederstyggligheter som förekommit tidigare i socialismens ädla namn.

Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips

Isaac Deutscher: [Stalins sista ord](#) (1953), handlar om Stalins *Socialismens ekonomiska problem* ... Även sista kapitlet av Deutschers [Stalin](#)-biografi (se sid 364 ff) innehåller en del betraktelser om Stalins skrift och en del andra aspekter av ”Stalins sista år”.

Ernest Mandel: [Ekonomiska problem under övergångsperioden](#).

Franz Marek: Franz Mareks bok [Vad Stalin verkligen sagt](#) innehåller flera spridda kommentarer till Stalins skrift, men inte någon samlad kritik.

Frågan om Sovjetunionens karaktär

Stalins skrift har en hel del att göra med denna frågeställning, som vänstern brottats under nästan hela Sovjetunionens existens, och som frambringat en mängd olika teorier.

Det finns en bok som översiktligt redogör för dessa teorier och de debatter som följt i dess spår: *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917* av Marcel van der Linden. Om denna bok, se [Kritiska teorier om Sovjetunionen](#) av Paul Flewers, och [Teorier om stalinismen av](#) Paul Le Blanc.

På marxistarkivet finns tre bokavsnitt i svensk översättning: [Sovjetunionens klasskaraktär: Byråkratisk kollektivism – Burnham och Shachtman](#), [Deutscher-debatten](#) och [Maoistiska varianter: Holmberg; Bettelheim och hans kritiker](#).

På marxistarkivet finns för många texter som behandlar och debatterar frågan utifrån olika utgångspunkter. De finns samlade under rubriken: [Sovjetunionens karaktär](#)